

KATEGORIER, MODELLER OG METAFORER I KULTURPSYKOLOGI

Preben Bertelsen

Denne artikel handler om reale kategorifejl i kulturvidenskaberne - først og fremmest i kulturpsykologien og videnskaber, der anlægger psykologiske synsvinkler. Der sondres imellem den erkendelsesmæssige diskurs (modeller af eller begreber om psyken) og reale psyke-kategorier, som er den psyke, mennesker i forskellige kulturer reelt har, og som er genstand for de psykologiske diskurser. Der er følgende forhold herimellem: forskellige diskurser kan alternativt/konkurrerende have den samme psykekategori som genstand, eller de kan have kvalitativt forskellige psyke-kategorier som genstand. En kategorifejl opstår (f.eks.), når vi etnocentrisk forsøger at udstrække de psykologiske diskurser, som er gyldige for vore psyke-kategorier til andre kulturere psyke-kategorier, der ikke lader sig genstandsmæssiggøre heraf.

I artiklen udarbejdes på basis af virksomhedsteoriens betydningsbegreb et almenpsykologisk begreb om psyke-kategorier, dvs. om hvordan menneskets psyke bliver til i samfundsmæssige forhold til omverden, til andre og til sig selv.

Som et bud på en sikring mod reale kategorifejl præsenteres et begreb om metaforik som en lære om metaforer baseret på samme betydningsbegreb. Et sådant begreb om metaforer kan udvikles til en form for kulturvidenskabelig dybdehermeneutik, der ikke bare er sensitiv over for kulturspecifikke variationer i psykemodellernes-begreberne, men også over for kulturelle variationer i reale psyke-kategorier.

Indledning¹

Man ser ofte en uspecificeret anvendelse af psykologiske begreber og metoder i de videnskaber, der beskæftiger sig med kulturerne (antropologi, etnologi, psykologi, humanistiske videnskaber). Man taler om »psykiske problemer på Borneo«, »psykoanalyse af de Homeriske helte«, »indianernes personlighed« etc., og spørgsmålet er i høj grad, om det nu er den samme form for psyke, man taler om, den samme form for personlighed og den samme form for psykiske lidelser.

Om dette kan være tilfældet, må vi undersøge på grundlag af den centrale distinktion mellem begrebslige modeller og reale kategorier² - mellem psykemodeller og psyke-kategorier. En *psykemodel* er den begrebslige formulering, hvormed kulturbærerne og videnskaberne genspejler psyken. Den re-

ale *psykekategori* er den psyke, som individerne reelt har, og som er psyke-modellens genstand.

Denne artikels centrale påstand er, at ikke bare psykemodellerne varierer over tid og sted, men også psykekategoriene. Der er følgende forhold mellem psyke-model og psykekategori: 1) Man kan have konkurrerende eller sideordnet alternative modeller for den samme reale psykekategori. Endvidere kan disse modeller dække de reale kategorier mere eller mindre godt: vi kan i praksis have en psyke hhv. psykiske problemer, som en givet psyke- eller sygdomsmodel kun mere eller mindre utilstrækkeligt får fat i. Det er denne forskel, der viser sig i folks søgning væk fra de »etablerede« modeller og over til det for tiden blomstrende alternative terapi- og helsemarked. 2) Forskellige modeller kan imidlertid også dække over forskellige kategorier. Dette, at forskellige kulturer udtrykker sig i forskellige modeller, kan henvise til, at de har forskellig former for psyker med forskellige psykiske problemer.

Det er dette sidste forhold, der gør, at man kan komme til at begå reelle kategorifejl, eller hvad vi kunne kalde en etnocentrisk »psykeprojektion«: at vi forventer at finde mennesker i andre kulturer med psyker, der lader sig begribe med de samme psykemodeller, som vi benytter os af til at begribe os selv og hinanden med. Det kan i bedste fald være meningsløst (dvs. genstands-løst). I værste fald kan det være direkte skadeligt, hvis vi f.eks. med behandlingsmæssige konsekvenser giver os til at rekonstruere disse andre folks modeller og selvopfattelser ud fra en antagelse om, at de er infantile, primitive, gale udtryk. På den anden side *kan* importen af andre kulturers psyke- og tilværelsesmodeller til *vores* egen selvforståelse enten være meningsløs eller direkte skadelig, fordi de hører til i en anden praksis og genspejler andre kategorier end dem, som indgår i vores tilværelse.

Ærindet med denne artikel er at skitsere, hvordan en lære om metaforiske operationer - en *metaforik* - kan udvikles til en form for »dybdehermeneutik« og diskursiv forståelse, som ikke bare er sensitiv over for kulturspecifikke variationer i psykemodellerne, men (først og fremmest) er sensitiv over for kulturelle og historiske variationer i reale psyke-kategorier.

I artiklens første del præsenteres de begreber, vi har brug for til diskussionen. I anden del diskuteres konsekvenserne af manglende sondring mellem kategorier og modeller/begreber. I tredje del præsenteres et udkast til en lære om metaforer: metaforikken.

I. Om indersiden og ydersiden i virksomheder

1. Virksomhedens makrostruktur

Menneskelig virksomhed er den overordnede proces, hvormed individet etablerer sig et stykke af sin tilværelse. Denne proces har form af et gensidigt eksistensdannende forhold mellem individ og omgivelse: Gennem virksom-

heden bliver omgivelserne til som eksistensgrundlag, hvori individet kan leve sit liv - gennem virksomheden bliver individet til som det, der lever og former sin eksistens og sit liv.

Udgangspunktet for virksomhedsteorien er en ikke-dualistisk opfattelse af forbindelser: Alt i verden eksisterer i kraft af konkrete forhold til noget andet. Intet og ingen eksisterer uden eller udenfor sådanne konkrete forhold og står som åbne systemer i konkrete udvekslingsforhold med andre åbne systemer. *Forbundethed* er en ontologisk grundkategori.

Det overordnede operative moment i enhver forbindelse er *genspejling*: de to systemer, der dannes og opretholdes i forbindelsen med hinanden, genspejler hinanden: det ene system udvikler træk og egenskaber, der svarer til det andet systems. Man kan også sige det sådan, at de bliver *genstande* for hinanden, eller at de *genstandsmæssiggør* hinanden i og med genspejlingen. Der er forskel på *genstand* og *objekt*. En genstand er den side ved et objekt, der fremtræder/indgår som medbestemmelse i forholdet til et andet objekt. Svarende til den virkelighedens mangfoldigheder af forbindelser som et objekt kan indgå i, har det en mangfoldighed af genstandsmæssige sider. En *real kategori* defineres her som et-objekt, der genstandsmæssiggøres på en bestemt måde i forbindelse med et andet objekt³. Når vi specielt taler om den menneskelige erkendelse, kan vi med Hem (80) definere *perspektivet* som den genstandsmæssiggørende virksomhed, hvori både erkendelse og den erkendte kategori bliver til.

Det særlige ved den menneskelige virksomhed er, at den er samfundsmæssig og historisk bestemt. Den grundlæggende forskel mellem dyr og menneske er, at mens dyrs (selv hos koopererende flokdyr) virksomhed er en enkeltstående forbindelse mellem hvert af individerne og naturen som sådan - så er menneskers virksomhed indlejret i og bestemt af dets samfunds overordnede virksomhed som sådan, altså i bund og grund et fælles anliggende. I og med springet fra dyr til menneske forvandler virksomheden sig fra at være primært instinktstyret eller naturbestemt til at være styret af de historisk udviklede sociale og psykiske båndstrukturer (Katzenelson 85, Fog 86, Mammen 86, Hem og Bertelsen 87, Bertelsen 87b). De konkrete samfundsmæssigt og historisk formaterede *bånd* er ontologisk grundkategori i enhver human- og kulturvidenskab.

En virksomhed er den *overordnede* og *faktisk* eksisterende livsudfoldelse og tilværelsesetablerende proces. Den er et system af procesmomenter, af underordnede realiserende processer, og ingen af disse forekommer løsrevet og uafhængig af hinanden og af den struktur, der tilsammen gør dem til en virksomhed. Hermed er også sagt, at vi ikke skal tage udgangspunkt i en analyse af elementære psykologiske kapaciteter eller bestanddele, men i det overordnede, det som er den faktiske, levede virkelighed og tilværelsesetablering.

I en dualistisk opfattelse ses det indre og det ydre som fra hinanden løsrevne entiteter, der er givet før enhver forbindelse - i klar modstrid med den op-

fattelse at forbundethed/bånd er ontologiske grundkategorier. Med udgangspunkt i en virksomhedsteoretisk ophævelse af dualismen, opfattes det, som man plejer at kalde det indre og det ydre, som positioner i hver sin ende af den altid allerede eksisterende forbindelse. For at markere at *vort udgangspunkt er forbundetheden som sådan*, vil vi i stedet for indre og ydre tale om *virksomhedens inderside* og *virksomhedens yderside*.⁴

Set i indersidens perspektiv fremtræder virksomheden som et system af initierende og regulerende stildannende psykiske processer. Set i ydersidens perspektiv fremtræder virksomheden som et system af genstandsmæssiggørelser - eller: tilværelsesfrembringende kulturprocesser.

Med denne sondring kan vi tale om overindividuelle historiske bevægelser og tilblivelsesprocesser i samfund og kultur uden at fortabe os i en objektiv idealistisk opfattelse af en kulturens egenbevægelser (»verdensånden«), dvs. uden at miste forbindelsen til de bærende og frembringende: menneskene. Endvidere kan vi tale om bevægelser og lovmæssigheder i individets tilblivelse uden at fortabe os i subjektivt idealistiske opfattelser af indre sjælelige egenbevægelser, dvs. uden at miste forbindelsen til den kultur, som individet tilegner sig i og med, det bliver til som individ. Talen om *inder-* og *ydersider* gør det lettere at undgå at hypostasere enten »det indre« eller »det ydre« som en ultimativ forklaringsbasis.

2. Realvidenskabelige formater

De biologiske videnskaber, de psykologiske videnskaber og samfundsvidenskaberne genstandsmæssiggør mennesket i hver deres perspektiv. Det, der kan knytte dem samme, er det almene antropologiske begreb om mennesket som virksomt.

Hver af disse realvidenskabelige perspektiver har, svarende til den reale forskel mellem virksomhedens inder- og yderside, to forskellige perspektiver: det der anlægges fra virksomhedens inderside, og det der anlægges fra ydersiden. Vi får dermed to hovedtilfælde af genstandsmæssiggørelser af objektet menneske. Med indersidens perspektiv fremkommer det, som vi kunne kalde den subjektivvidenskabelige side af hver realvidenskab eller realvidenskabens *subjektformat*, der som genstand har individets struktur og processer, som genspejler hhv. de biologiske, psykologiske og samfundsmæssige virksomheder. Med ydersiden fremkommer den objektvidenskabelige side af hver af disse realvidenskaber, *objektformatet*, der genstandsmæssiggør det ved omgivelserne, som genspejler de biologiske, psykologiske og samfundsmæssige sider. Vi kan med Lorenzer (87) kalde disse genspejlinger på ydersiden for *praksisudkastene*. Der er de mulige samfundsmæssige praksisformer på grundlag af hvilke, individet kan generere sin egen tilværelse. Praksisudkastene er de åbne muligheder, som individets tilværelse trækker sine spor igennem som konkrete livshistoriske valg, der lukker sig bagud og åbner sig fremefter som nye ubestemte muligheder. Genspejlingen på indersiden er psyken.

3. Betydningen som forklaringsenhed

Den fundamentale egenskab ved en virksomheds genstand er, at den betyder noget for individet - at den har en betydning. Der kan være tale om en biologisk betydning, f.eks. at haren betyder mad for ræven, eller at gode idendørsklimatiske forhold betyder god trivsel for mig. Der kan også være tale om psykologisk betydning: f.eks. at min far betyder dette bestemte stykke livshistoriske forbundethed for mig, eller har denne betydning for mig, i og med at jeg er i den og den virksomme forbundethed med ham. Begrebet betydning er begrebet om virksomhedens egenart, dens retning, dens stil. I mere snæver psykologisk forstand skal objektive betydninger her defineres som reale kategorier forbundet med psykiske initierings- og reguleringsprocesser.

Svarende til virksomhedens yder- og inderside skal begreberne om betydningsunderside og betydningsydside indføres. En *betydnings-yderside* er den genstand, som virksomheden er indrettet *mod*. Det er det ved en virksomheds genstand, som bestemmer virksomhedens stil. En *betydnings-underside* er den virksomhedsunderside, de initierende og regulerende individprocesser som virksomheden er indrettet *fra*, og som på sin side giver virksomheden dens stil.

Til en nærmere bestemmelse af betydningsbegrebet skal det her udgrænses fra hhv. repræsentation og sprog. Som Taylor (85) påpeger, er der en væsentlig forskel på *betydning* og *repræsentation*. En repræsentationsteori forstår det særligt menneskelige som kapaciteten til *a)* at repræsentere verden på en »objektiv«, dvs. neutral måde, som om den er betydningsløs for os og *b)* og først derefter at gøre disse repræsentationer betydningsfulde ved at applicere »indre« motiver, værdier, følelser etc. til dem. Det siger næsten sig selv, at en sådan teoretisk antagelse havner i en blindgyde, fordi den ikke kan forklare, hvorfra så disse betydende applikationer stammer, og hvad der er deres specielt menneskelige særkende til forskel fra hhv. det dyriske og det mekaniske, f.eks. målsøgende missiler.

Med Mammens (83) begreber om *sanse kategorier* og *udvalgs kategorier* kan vi komme sagen nærmere⁵ (se også Bertelsen & Hem 87). Som Mammen har påvist, er sanse- og udvalgs kategorierne de fundamentale kategorier. Det er forskellen mellem disse, der sætter os i stand til at forstå springet fra dyr til menneske i psykologisk forstand. Sansekategorial virksomhed har vi til fælles med dyrene - udvalgs kategorierne er særegne for os. Repræsentationsteorier kan udmærket være materialistiske, for så vidt de forstår sig på sansekategorierne og de psykiske genspejlinger af disse i betydningsløse repræsentationer. Derimod fortøner dette at kunne forholde sig udvalgs kategorialt ud i det mystiske. Repræsentationsteorierne kan *ikke* forstå, at også disse er objektive kategorier i omverden, der bringes til eksistens ved den særligt historiske eller samfundsmæssige betydningsfrembringende måde, vi kan forbinde os på. Udvalgs kategorierne er netop ikke indre applikationer, men er objektive betydninger.

Endvidere er der en væsentlig forskel på *betydning* og *sprog*. Og her tager Taylor (og mange andre) fejl, når han reelt sætter sprog lig betydning. Fremstillet i virksomhedsteoriens perspektiv så betydningssætter mennesket allerede før sprogets mellemkomst: i handlinger, i arbejdsdelingen, i produktions- og kulturprodukterne. Betydningers formidling dels fra det ene individ til det næste og fra den ene generation til de efterfølgende kan således finde sted alene f.eks. ved demonstration/tilegnelse af værktøjers brug af diverse praksisformer.

Sproget opstår som et særligt betydningsbærende medium ved siden af disse materielle produkter og praksisformer. Og er uden tvivl det til alle tider og alle steder mest effektive medie overhovedet, der giver materielle mulighedsbetingelser for tilblivelsen af og medieringen af avancerede betydningsdannelser. Lorenzer (86) siger det meget præcist: »De praksisfigurer, der bliver forbundet med sprogfigurer . . . opnår tilgang til sprogets udtømmelige instrumentalitet; samtidig bliver de underkastet det reglement, der følger af sprogets konsistentvang i form af logik og normbestemt-hed.« Som betydningsbærende medium har sproget altså på den anden side også en feedbackvirkning. Sproget er hverken blot en neutral ikklædning af betydninger eller en støbeform (Tøgeby 77), men snarere et musikinstrument, der giver enhver melodi sin egen klang og farve.

Betydninger er altid allerede offentlige og samfundsmæssigt-historiske, før de er private, fordi mennesker altid allerede er spundet dybt ind i det samfundsmæssige og historiske fællesskab. Taylor har derfor ikke ret, når han påstår, at sproget er forudsætningen for overgangen fra private betydninger for hhv. *dig* og *mig* til offentlige betydninger for *os*.

Betydninger er ikke blot sproglige labels. At kulturerne har forskellige betydningsuniverser vil først og fremmest sige, at de har forskellige former for virksomheder og dermed forskellige former for reale kategoriseringer. At forstå en kultur ved dens betydninger er derfor heller ikke blot et spørgsmål om fænomenologisk/sproglig tolkning - men først og fremmest indsigt i, og berørthed af virksomhederne. Det vender vi tilbage til.

Betydningsbegrebet er den centrale *forklarings-enhed*, når det drejer sig om realvidenskabeligt at forklare en bestemt virksomhed. Vi forklarer en virksomhed med henvisning til den involveredes betydning: hvad denne tilværelsesstil betyder for individet og omvendt, hvordan dette individ betyder sin omverden og dermed initierer og regulerer sin virksomhed. Jeg skal her indføre en række sondringer, der skal bidrage til at præcisere betydningsbegrebet.

1. Betydnings-strukturer: En betydning er en tresidet struktur, hvor hvert element er en genspejling af en bestemt side ved virksomhedens stil:

1 a. Konation: Poulsen (86) definerer konationer primært som målrettede adfærd, og sekundært som villen, stræben efter, ønske om, afsky for o.s.v.

Konationerne genspejler omverdens-objekternes relevans for individets tilværelse. Konationerne er sådant bestemt et aspekt ved betydningsundersiden, nemlig det aspekt som er indlejret i motivation: bestræbelsen på at oprette, vedligeholde eller bryde konkrete forbindelser.

I b. Kognition: Poulsen (samme steds) præciserer, hvad vi skal forstå ved kognitioner i sammenhæng med konationer ved at tale om konationsfrie kognitioner. Kognitioner er genspejlinger af den form for genstandsmæssighed, som ikke er indlejret som behovsrelevans for individet. Det drejer sig her om den almene erkendelsesmæssige betydningside. Man kan måske sige det sådan, at mens den konative genstandsmæssighed drejer sig om »individets forhold til X«, så drejer den kognitive genstandsmæssighed sig om »X« (jvf. Schultz 86).⁶

I c. Refleksion: Refleksion har jeg andetsteds (Bertelsen 87 b) bestemt, som en bestemt slags betydningsmæssig struktur, hvor en betydning i sig selv er sammensat af et forhold imellem to eller flere betydninger.

Refleksivitet kan bestemmes i forhold til motivbegrebet. Lad os se på den bestemmelse, dette begreb har fået hos Mammen (Mammen 83, se også Bertelsen 87). Motivet bestemmes her som motivet til en virksomhed, dvs. til at frembringe, opretholde eller bryde en konkret forbindelse som sådan. Et motiv er altså et motiv til at etablere et stykke tilværelse med den og den betydning (med dennes inder- og yderside).

Individet kan på forhånd (eller i og med den realiserede forbindelse) betydningssætte sine egne motiverende forbindelser, eller om man vil: betydningssætte sine betydninger. Refleksivitet er kapaciteten til at have motiver på forhånd, at betydningssætte disse, og dermed kapaciteten til at opsøge bestemte forbindelser på grund af de betydede betydninger og ikke på grund af indre mangeltilstande eller på grund af tilfældigt opståede forbindelser. Kort og godt vil jeg her definere refleksivitet som kapaciteten til at indtage undersidens perspektiv og herfra/heri betyde betydninger.

I den Leontjevskje udgave af virksomhedsteorien ses det særegne ved mennesket vel nærmest som evnen til at skelne mellem subjekt og objekt og at kunne erkende objektet som noget, der også kan eksistere uafhængig af subjektet. Mammen (83) har med sine begreber om sansekategorier og udvalgs-kategorier præciseret, hvilken form for omverdensopfattelse som sådan, der adskiller menneskene fra dyrene. Poulsen (86) har med sit begreb om og sondring mellem konation og kognition påpeget en anden dimension i omverdensopfattelsen, som skiller menneskene fra dyrene: De konative kapaciteter har vi tilfælles med dyrene, og oprindeligt havde vore forfædre også kun disse konative kapaciteter. Springet fra dyr til menneske sker i og med, at kapaciteten til konationsfrie kognitioner opstår - dermed kan mennesket forholde sig udvalgs-kategoriserende og ikke bare sansekategoriserende. Når vi går videre i konkretiseringen og vil se på kulturelle forskelle i

de psykiske kategorier/betydninger, må vi imidlertid tilføje flere bestemmelser og holde os for øje, hvornår/hvordan/hvorfor refleksiviteten som betydningsdannende kapacitet opstår. Endvidere må vi holde os for øje og undersøge, hvordan denne kapacitet på sin side smitter af på de konative og kognitive kapaciteter og dermed på hele betydningsstrukturen som sådan. Som vi skal se senere, er det f.eks. først i og med den refleksive kapacitet, at skam kan forvandles fra at være et *praktisk* misforhold mellem individ og kultur til at være en internaliseret og egentlig psykologisk kategori eller kapacitet, hvori individet kan forstå, opleve og vurdere sig selv, kort sagt: forholde sig skamfuldt til sig selv - og med alle de konative og kognitive betydningsdannelser *denne* art af forhold bringer med sig.

Det arkaiske menneske kunne udmærket opretholde og frembringe komplekse samfundsformer i og med kapaciteten til konationsfrie kognitioner. Imidlertid blev sådanne samfund opretholdt ved numinøs kontrol og ikke ved individernes gensidige bevidsthed om sig selv og hinanden og om en fælles gensidig ansvarlighed. Springet til samfundsformationer, der ikke opretholdes ved numinøs men ved former for demokratisk kontrol, sker imidlertid først i og med kapaciteten til refleksive betydningsdannelser. Men herom mere senere i artiklen.

Resume: Disse tre elementer: konation, kognition og refleksion udgør altså for mig at se den moderne menneskelige virksomheds betydningsstruktur set fra indersidens perspektiv og udgør den forklaringsenhed, hvormed vi kan forfølge dels fylogenetiske udviklinger af psykekategorierne og dels kan foretage tværkulturelle sammenligninger. Efter alt at dømme er strukturen ordnet efter en forgrunds-/baggrundslogik. Dvs. at hvert af disse elementer, eller sider, på skift kan være i forgrund og i en dominansstrukturerende position, der underlægger sig de to andre elementer/sider som underordnede, men medbestemmende. På skift kan vi være overvejende konative, kognitive eller refleksive (og i hver af disse bevidsthedstilstande indgår de to andre som medbestemmende baggrund).

2. *Betydningsindhold og -udtryk:* Man sonderer almindeligvis mellem *udtrykket*: det fænomenologiske format, hvori betydningsindersiden kommer til udtryk, eller den oplevelse der bærer betydningen - og *indholdet*: som er den betydning en fænomenologisk oplevelse har/bærer, eller blot: det som et udtryk betyder. Der er ikke nogen stærk og entydig forbindelse imellem dem: eet og samme betydnings-indhold kan have forskellige fænomenologiske udtryk (vi har f.eks. hver vores egen *model* af, hvad en heks er for noget) - ligesom eet og samme udtryk kan have forskellige betydningsindhold (heksen som *kategori* i den middelalderlige mandekultur er imidlertid ekstremt forskellig fra den nye kvindekulturs heks).

3. *Betydningens sandhed og nytte:* Det er fordi individer, folkeslag, kulturer

er virksomme, at de lever og overlever - hvor tilsyneladende magiske og realitetsfjerne de end formulerer sig i deres dagligliv, deres myter og videnskaber. Hvis ikke deres praktiske forhold til omgivelserne er adækvate/virksomme, så ophører de med at eksistere - og omvendt: selve dette, at en kultur består, viser, at den er fundamentalt virksom.

Sandheden er ikke en egenskab ved praktiske virksomheder eller betydninger - disse er først og fremmest nyttige, derved at de knytter sig til det objektive behandlelige ved objekterne og frembringer ønskværdige produkter (genstandsmæssiggørelser). Sandheden er en egenskab ved sammensatte betydningssystemer på begrebslige niveauer. Netop denne sammensathed frigør (men løsriver ikke) betydningerne/begreberne fra den umiddelbare praksis, og herved opstår muligheden for, at det sande ikke uden videre er nyttigt, og at det nyttige ikke uden videre er sandt.

F.eks. er dette at opfatte og forholde sig til et andet menneske, som var det en heks, en central og nyttig virksomhed i visse kulturer, idet det hjælper med til at udgrænse det unormale og onde og dermed at opretholde gruppens integritet - men man kan ikke sige, at »heks« er et sandt begreb.

II Person- og personligheds-kategori

1. Individuer, personer og personligheder

Indtil nu har vi befundet os på et abstrakt/overordnet plan, hvor mennesket er bestemt uden hensyntagen til historien i almindelighed og den konkrete livshistorie i særdeleshed. Det har været tilstrækkeligt at tale om mennesker som *individuer*. Ved individ forstås vi en numerisk identitet (dvs. at det er enkeltstående og fra alle andre særskilte) og en kvalitativ identitet (at det som sådant enkeltstående individ har træk og egenskaber til fælles med alle andre af sin art). Individet er mennesket set i et *a-historisk, tværkulturelt* perspektiv.⁷

Med begrebet om *person* og *personlighed* indtager vi imidlertid et *historisk* og *kulturspecifikt* perspektiv. Individet ses som en *person*, når det bestemmes i ydersidens perspektiv, dvs. når vi ser på den position, det indtager i det samfundsmæssige netværk, og de faktiske praksisudkast som dets tilværelse realiseres ved. Individet ses som en *person-lighed*, når det bliver til og erkendes fra indersidens perspektiv, dvs. når vi ser på den psykiske struktur, der dannes som genspejling af de levede praksisudkast. Personligheden, sådan som vi opfatter den i vores (vestlig-nordlige & moderne) psykologi, opstår til de tider og på de steder, hvor individerne udvikler kapaciteter til at indtage indersidens perspektiv i forhold til sig selv og hinanden. Person og personlighed defineres altså her som *reale* kategorier: dels formes de sådan af praktiske forbundetheder - dels opfattes de sådan i erkendelsens perspektiv (hvad enten det nu er individernes egne eller forskerens perspektiv).⁸

Person- og personligheds-kategorierne som erkendelsesgenstande for

henholdsvis psykologiens objekt- og subjektformat erkendes dermed også på grundlag af hver sin form for metodik. Personkategorien erkendes ved data-aggregerende tests og undersøgelser - personlighedskategorien erkendes med metoder, hvis prototype er den personlige samtale. For så vidt sproget er det centrale betydningsbærende medium, er samtalen også den centrale personlighedsfrembringende/-erkendende virksomhed.⁹

2. *Personer i det antikke Grækenland*

Hos Homer er *helten* en idealiseret beskrivelse af en ordentlig person og af, hvad der sker personer, som ikke er ordentlige. Helten er den, som bruger sine kræfter og evner til om ikke at være en gud, så dog at komme guderne nær. Helten kommer til sin egentlige ret på slagmarken, når han går bersærk og nedslagter sine fjender. Heltens »stræben efter hæder levner ingen plads til ridderlighed eller sportsånd, fordi en mangel på tilstrækkelig hævn ville betyde en utilstrækkelig tilfredsstillelse af ære. Det var sædvanligvis nyttesløst at diskutere en helts følelse af krænkelighed.« (Grand 62: 47). Når han er nærmest realisering af sig selv som person, i sin bersærkergang på slagmarken, synes han netop at være styret af og redskab for en gud. De homeriske guder var tilsvarende antropomorft uridderligt og usportsligt engageret i evige konflikt- og konkurrencespil med hinanden, hvor netop de menneskelige helte og heltinder bruges som brikker.

Personen i Homerisk forstand kan bringe sig i *konflikt med numinøse imperativer*, og dermed sker der to ting: han rammes af gudernes vrede og af offentlighedens udgrænsning af ham - der bringes ulykke og skam over ham. Forklaringen på ulykke og skam/udgrænsning er netop formuleret i numinøse kategorier: gudernes bud. En af de klassiske konflikter er denne, at helten bliver »for meget helt«, viser overmod (*hybris*) og derved rammes af gudestraf (*nemesis*).

Der findes ikke i den »homeriske religion« nogen udarbejdet numinøs orden eller egentlig ekspliciteret moralkodeks (Grant: 55). I stedet optræder netop de store heltekvad som Iliaden og Odyseen som iscenesættelser, *grundmodeller*, der sammenholder og fortæller om de kulturelle imperativer til en ordentlig person. Det bemærkelsesværdige i denne sammenhæng er, at i disse *grundscenarier* spiller psykologiske personlighedskategorier eller psykologiske katrakteristika ingen rolle, hverken i identificeringen af det gode liv eller af ulykke/skam. Ja, de eksisterer end ikke - personer er ikke bærere af en personlighed, sådan som vi genkender den. Det er ikke helt korrekt, når Taylor (85) siger om arkaiske skamskulturers personer, at dette at være skamfuld forudsætter kapaciteten til selvbevidst at føle skam. Skam i arkaiske skamskulturer, her den homerisk iscenesatte, er et *praktisk* forhold: individet kan falde uden for den sociale orden og blive hjemfalden til bestemte former for »udskammende« sanktioner. Først langt senere opstår skam som den psykologiske personlighedskategori, vi genkender, og hvis væsentligste kvalitet er, at individet har en skamfuld selvoplevelse. Arkaisk

skam/skamsaktioner kræver konationsfrie kognitioner, får så vidt den baserer sig på en kapacitet til at erkende andre individer som adskilte fra og anderledes. Men skamfuld selvfølelse i vores forstand forudsætter endvidere uddifferentieringen af den reflektive kapacitet: at individet fra indersiden kan be-tyde en givet skamsforbundethed/skambetydning.

I denne kulturhistoriske epoke var det praksisudkastene som sådan, det samfundsmæssige liv, der konstituerede og regulerede virksomheden. Arkilleus, den homeriske ærkehelt, handler helt og holdent i/ fra et virksomhedsperspektiv, hvor inderside og yderside er sammenfaldne. Det ville således være meningsløst, dvs. genstandsløst, at spørge om hans »indre« personlige grunde til at handle og opføre sig på den og den måde. Han ville uden tvivl enten afvise spørgsmålet som nonsens eller forsøge at henvise til det praktiske netværk og de numinøse krav. Endvidere har han intet valg mellem mange alternativer, enten følger han det praktiske/numinøse imperativ, eller også falder han udenfor.

Først langt senere hos de græske dramatikere i det 5. århundrede f. v. t. begynder der at dukke diskussioner af ligeberettigede alternativer op som vedrørende personligheden, sådan som vi forstår den, og det sker i en samtidig bevægelse med filosofiens og dramatikens uddifferentiering fra mytefortællingen og med demokratiets tilblivelse. Hos disse dramatikere diskuteres livets kendsgerninger som frigjorte (men ikke løsrevne) fra det numinøse og i stigende grad knyttet til personens egne handlinger, opfattelser.

I Sophocles' *Antigone* tematiseres *konflikten mellem individet og samfundet*. Moral er ikke mere blot en instrumentel manifestation af gudevilje, men snarere knyttet til valgmuligheder og individuelle valg, metaforisk udtrykt ved abstrakte/fjerne guders bud. Antigones dilemma er ganske vist stadig ikke et psykologisk dilemma, knyttet f.eks. til manglende selvindsigt eller til brudflader mellem modsætningsfyldte psykologiske motiver. Pointen er imidlertid, at *hun* er i et dilemma, og at *hun* må træffe et valg. Hun befinder sig i et netværk, hvor der er en *flerhed* af modsætningsfyldte og uforenelige praksisudkast som stiller (lige store) krav til hende, og hvor kun det ene kan realiseres. I og med at *hun* skal vælge, bliver *hun* til en handlende/oplevende agent, der kan være indtegnet i og rette (!) sig imod/efter forskellige praksisformer.

Antigone mærker smerten ved sit dilemma, ved konflikten mellem de forskellige praksisudkast's Scylla og Carybdis, men hun giver stadig ikke udtryk for, at hun har indtaget et *indersideperspektiv*: hun henviser ikke til refleksivt erkendte/betydningssatte personlige motiver. Hun giver ikke udtryk for, at personligheden som real kategori i vores forstand er opstået i hendes tilfælde - og dog kan vi mærke, at springet ligger lige om hjørnet. Vi kan iagttage en begyndende uddifferentiering af personlighed fra person: individet kan/skal i stigende grad handle og opleve fra virksomheds*indersidens* perspektiv, som et perspektiv der i stigende grad udskiller sig fra et ydersideperspektiv.

I Europides' *Bacchæ* finder vi en dramatisering af den blomstrende Dionysoskult, som vel nok kan ses som et tegn på overgangen fra den homeriske skamskultur til den klassisk græske skyldskultur. Hvor denne kultur blomstrer, finder vi personen i *konflikt med sig selv*. Her finder vi en personlighed, som vi kender den, og som meningsfuldt lader sig identificere med vore psykologiske personlighedskategorier. Personlighedens centrale egenskab er på den ene side ansvaret for sit eget liv og den demokratisk/rationelle tilpasning til samfundet - og på den anden side det utilpassede, det uansvarlige, de irrationelle impulser og driftsbetonede liv. Dionysoskultene, som de formede sig og beskrives på denne tid, kan ses som institutionaliserede katarsiskanaler, som rensede sjælen for konflikten mellem ansvarsbyrde og lysten.

Med andre ord: I litteraturen og dramaerne er det i overgangen *fra* konflikten i forhold til det numinøse/samfundsmæssige *til* konflikten i forhold til sig selv, at vi finder personer, der bærer en personlighed i vores psykologiske betydning heraf.

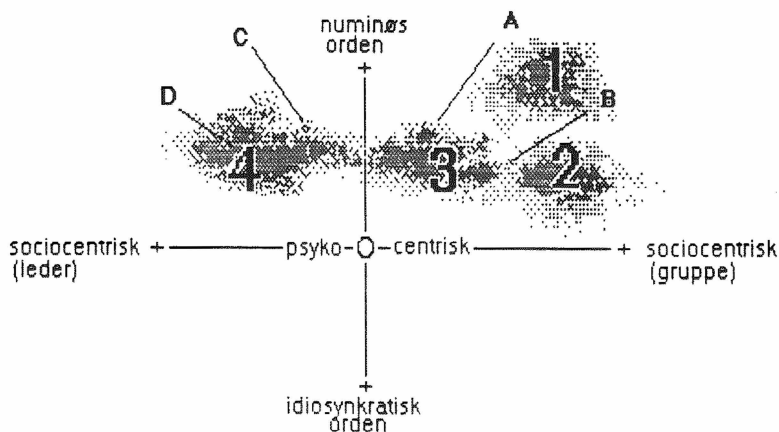
3. Kulturpsykologiens perspektiv på personkategorien

Kulturpsykologiens opgave må for mig at se i den kortest mulige formulering være at blotlægge sammenhængen mellem kulturvariationen og personvariationen på den ene side og personlighedsvariationen på den anden side og dermed blotlægge den mangfoldighed af personlighedsformer, der findes/fandtes, og den mangfoldighed af psykologiske subjektbegreber vi realvidenskabeligt må operere med alt efter, hvilken kultur/historie vi har for øje.

Kulturpsykologiens objektformat: I ydersidens perspektiv tager denne opgave sig ud som en undersøgelse af kulturvariationen, eller variationen af de praksisudkast, der danner betydningsydersiderne. Denne variation er ikke en-dimensional, men multidimensional. Det kan ikke lade sig gøre at ordne kulturformerne ved hjælp af blot een dimension - vi kan f.eks. ikke ordne kulturformerne på en simpel udviklingsstige gående fra de mindre til de mere udviklede.

Socialantropologen Douglas (75) demonstrerer på baggrund af en videreforarbejdning af Bernsteins sprogsocialiseringsteori, hvordan vi skal bruge mindst to dimensioner: *begrebslig/kategorial orden* og *sociale magtforhold mellem individ og gruppe*, til at beskrive, hvad vi her benævner som praksisudkast. Ved orden forstår hun en kulturs begrebslige klassifikationer, det symbolske system, der er en grundlæggende forudsætning for kommunikation. Denne orden kan kvalificeres: I den ene retning går den mod en stadig mere omfattende og dominerende offentlig/numinøs orden, der i stadig højere grad gør en privat/individuel orden og meningsdannelse underordnet. I den anden retning går den mod en stadig mere gennemført privat/individuel orden, der i stigende grad tilsidesætter fælles/offentlige moralkodekser og

forklaringssystemer (i sit ekstremum går den mod det idiosynkratiske). Langs den anden dimension har vi magtens strukturer og systemer. Ved O er individet ikke subsumeret under gruppen, ligesom gruppen heller ikke er subsumeret individet. Mod højre har vi i stigende grad individets underlagt-hed under gruppen. Mod venstre har vi i stigende grad gruppen som sekundær i forhold til individet eller underlagt en leder.

1. I diagrammets øverste højre side finder vi f.eks. tallensierne (fra Ghanas Voltaregion). Hos dem »udstyrer det offentlige system af rettigheder og pligter hvert menneske med en fuldstændig identitet og foreskriver ham, hvad og hvornår han spiser, hvordan han plejer sit hår, hvordan han begravnes eller fødes. De fleste tallensier, sandsynligvis alle, er under pres fra de andre. Høvdingene og præsterne danner ingen undtagelse« (samme sted p. 86). Kort og godt: karakteriseret ved en stærk offentlig orden og et stærkt gruppepres. (Se skravering nr. 1 på figuren).

2. Stammerne ved Nyasa-søen består også af små samfund. Men her har »lange krige i det nittende århundrede med araberne og andre slavejægere nedbrudt de lokale sociale strukturer før den koloniale stabilisering fandt sted . . . hvad angår gitter ((graden af orden)) ligger de meget lavere på akse, der angiver sammenhængende klassifikation end tallensierne. Deres kultur lover dem modstridende belønninger og fremholder umulige mål . . . De lægger et uhyre pres på hinanden . . . Det er et socialt system, som samler sig i klynger langt nede i højre side af diagrammet.« (samme sted p. 87). Her har vi en svag offentlig orden og et stærkt gruppepres. (Se skravering nr. 2).

3. Ndendeules i Tanzania: her »er ingen person i værdighed hævet over andre, der findes ingen høvdinge . . . For hver enkelt mand er samfundets betydning koncentreret om ham selv, men betydningen er den samme for ham som for andre . . . muligt for ledere at blive effektive og bevare deres magt i deres levetid i det mindste. En sådan leder samler et net af troskabsforhold om sig og skaber et kraftcenter for resten af samfundet . . . Der er kun få alt-overvejende fællesinteresser til at hæmme lederens fremdrift.« (samme sted p. 88f - se skravering nr. 3). Her har vi svag orden og svag gruppe.

4. Om lederne hos Ndendeules hedder det videre: »Jo større hans indflydelse er, des mere støtte tiltrækker han. En positiv feedback driver ham længere ud til venstre ((i diagrammet)), den øger hans tilhængeres underkastelse, så de bevæger sig mod højre ((i diagrammet)).« (samme sted p. 88f). Her har vi på et lavt ordensniveau en spredning over gruppepres-aksen. (Se skravering nr. 4).

Vi skal nu med Douglas se en måde at anskueliggøre, hvordan de kulturelle variationer i praksisudkastene er nøje forbundet med, hvad hun kalder for en kulturs kosmologi - og som jeg kalder kulturens *grundscenarier*. Sondringen mellem kulturens praksisudkast og dens grundscenarier svarer til den sondring mellem betydningsindholdet og betydningsudtrykket, som blev fremstillet i foregående afsnit.¹⁰ Grundscenarierne giver kulturen et fælles fænomenologisk og tingsligt udtryk og rummer kommunikerbare rationaler for dens praksisformer. De giver en forklaring og et kommunikerbart imperativ til individets måde at indrette sin tilværelse på - og dermed også en forklaring på grunde til det gode liv og grunde til misforhold (sygdom, nød . . .), der forklares som krænkelser af disse imperativer. Vi skal nu prøve at følge samvariansen mellem praksisudkast og grundscenarier ved hjælp af Douglas' diagram.

a. Lad os først se på kulturerne *opad til højre* i diagrammet (pil a). Jo stærkere et imperativ i praksisudkastene, jo mere identificeres imperativerne som bud fra et magisk univers med mægtige guder. Troen på magiske riter er her stærk, og livet leves i nøje overensstemmelse hermed. Misforhold forklares enten ved en de-moraliseret krænkelser af den numinøse/magiske orden, eller ved at lidelsen er en metafysisk givet bestemmelse til menneskelivet.

b. *Udad til højre* (pil b) har vi kulturer bestående af små-grupper kendetegnet ved mangel på fælles kulturelt imperativ, dvs. ved fravær af fælles social orden - og samtidig kendetegnet ved stærkt gruppepres, ved stærk konkurrence og gensidig afgrænsning. I sådanne små og enkle sociale strukturer med ringe rolledifferentiering har man ikke særligt veludviklede midler til regulering og forsoning af uoverensstemmelser. I nærværende artikels terminologi vil det sige: a) selve konfliktkategorierne er af simpel og enkel art

og bundet til personpositioner i den sociale struktur og orden. *b)* Tilsvarende simple er derfor også konfliktløsningskategorierne (eller rettere: fraværet af mere avancerede løsningskategorier i det hele taget). De er snævert forbundet til justeringer af person-placeringerne i netværket. Her opfattes universet som dualistisk og farligt - skarpt delt op i det onde og det gode. Misforhold skyldes ond magi iværksat af andre mennesker. Det er her, siger Douglas, at vi især vil finde heksetroen: Hekselæren er den iscenesættelse, der giver et rationale til opretholdelsen af sådanne stærkt udgrænsende grupper, og som samtidig forklarer misforhold som krænkelse af disse grænser. Hekseri bliver den model, der forklarer de relativt simple konfliktkategorier og konfliktløsningskategorier.

Hekselæren beskrives også f.eks. i Ramløvs karakteristik af Anguilla, en lille vestindisk ø med ca. 6000 indbyggere, som en måde at finde mening i ellers uforklarlige misforhold. Det er et samfund, hvor opfattelsen af verden er, at den er farlig og fyldt med misundelse og ondskab: »... et samfund med knappe ressourcer, og hvor alle ved det meste om alle, og det enkelte menneskes integritetsgrænser derfor bestandig trues med overskridelse, et samfund, som er uden tilbud af psykologiske endsige sociologiske forklaringer på menneskers gøren og laden...« (Ramløv 86: 90). Ifølge Ramløv har hekseriet her med to ting at gøre: *a)* Tolerancetærsklen over for det tilfældige: dvs. hvor meget/lidt parat man er til at opfatte et misforhold, og først og fremmest en serie af sådanne, som tilfældige og hvor meget man er tilbøjelig til at søge en mening hermed. *b)* Er man bare i et misforhold, så vil man i et sådant samfund blive udgrænset, være en outcast. Hvis den nødstedte derimod kan forklare sig som ramt af hekseri, så er han inde i varmen igen - han har genvundet sin kulturelle identitet »... fordi hans tilstand nu kan forstås både af ham selv og af hans nærmeste ud fra den viden, som indeholdes i deres kultur, den sociale, fordi han nu som offer igen har del i det sociale univers, hvori de andre færdes« (samme sted: 93).

c. Udad til venstre (pil c) finder vi troen på enkeltindividet og iscenesættelser, der siger, at enhver er sin egen lykkes smed. Det gode liv frembringes ved den enkeltes egen indsats og evne og er ikke støttet af nogen metafysisk orden (som vi jo finder højere oppe ad akse). Det er, siger Douglas, et kollektivt system uden fælles social samvittighed, og verden opfattes ikke som styret af uafhængige guder eller hekse - derimod er troen på en rationel orden udbredt. Tilsvarende forklares misforhold som manglende evne til at tilpasse sig og udnytte denne rationelle orden.

d. Opad til venstre (pil d) finder vi grundscenarier, hvor Lykken og Heldet er grundkategorier som f.eks. både hos vore egne skandinaviske forfædre og hos de klassiske grækere. Da vi her bevæger os opad, tiltager troen på magiske ritualer og besværgelser - her ligger der igen et stærkt kulturelt imperativ for et liv i overensstemmelse med metafysiske bestemmelser. Misforhold

forklares med, at individet har forbrudt sig imod og udfordret Lykken, f.eks. ved at udvise hybris.

Opad i Douglas-diagrammet, hvor troen på magi og kosmisk kraft tiltager, regner man ikke med indre psykologiske kategorier - den psykologiske side af personligheden udgør ikke noget væsentligt imperativ for det gode liv og medvirker ikke til misforhold i tilværelsen. Mod venstre og mod højre aftager individets muligheder for at gøre sig ligeværdige og internaliseringsfremmende erfaringer med andre individer. Mod venstre tabes muligheden i selvophøjelse over for gruppen, mod højre tabes muligheden i selvunderkastelse under gruppen. Når vi nærmer os skæringspunktet for de to akser, begynder psykologiske kategorier imidlertid at dukke op som centrale kategorier. Både det gode liv og misforhold forklares i stigende grad i modeller, der refererer til individets indre psykologi.

Nær 0-pkt. i Douglas-diagrammet har vi altså den *personbestemmelse*, som kan karakteriseres ved, at den »sociale kontrol er flyttet fra det numinøse til den mellemmenneskelige gensidigheds regulering«. (Karpatschof et al, 82, p. 208)¹¹. Først her finder vi former for virksomhed, hvor *indersideperspektivet* i så tilstrækkelig grad er uddifferentieret fra *ydersideperspektivet*, at egentlige personlighedspsykologiske kategorier kan opstå. Først her finder vi praksisudkast, der bestemmer *personen* på en sådan måde, at den kan blive bærer af en *personlighed*, sådan som vi kender/genkender den: Dette at jeg opfatter mig selv og centrale dele af mine motiver i psykologiske kategorier *i og med* at jeg opfatter dig i tilsvarende psykologiske kategorier og forholder mig til dig som een, der opfatter sig selv i sådanne kategorier. (Jvf. Katzenelson 82). Vi har her en art af moralsk forpligtende fællesskab, som ikke baserer sig på det numinøse eller på gruppetvang, men på den gensidige psykologiske erkendelse og den gensidige omsorg - baseret på at vi kan forbinde os med hinanden i indersidens perspektiv.

Personligheden som real kategori og i den udformning, vi genkender den, opstår i den dobbelte proces, hvor individet *kan* og *skal* have refleksive kapaciteter. På den ene side: den sociale ordens og strukturs imperativer fordrer et individ, der a) som selvstændigt handlende kan træffe valg mellem alternativer, og i sidste ende udforme sig sin egen tilværelse som et bestemt spor gennem en mangfoldighed af praksisudkast - og b) kan forholde sig til andre som sådant individuelt vælgende. På den anden side: den form for udvikling af personimperativerne kan kun finde sted i og med personlige kapaciteter til at indfri dem - at kunne betydningssætte fra indersidens perspektiv.

4. *Eksempler på mangelfuld sondring mellem model og kategori*

Vi har fastholdt, at psykemodeller og psykekategorier er forskellige, og at det er vigtigt at forstå, at også psykekategorierne kan variere kulturelt.

Whyte beskriver forskellen mellem Nyole-sandsigerens kur og vores egne psykoterapeuters kur. Nyole-sandsigerens hjælp til indsigt: »Hos Nyole be-

står forståelse i at se udad, mod de personer og ånder med hvilke ens liv er uadskilleligt forbundet« (Whyte 86: 71). Vores indsigtsskur: »Selvransagelse, analyse af egne følelser og mønstring af ens eget individuelle liv, historie og udvikling udgør aspekter af vores opfattelse af os selv som personer.« (samme sted: 71).

Hun foretager imidlertid ikke sondringen mellem model og kategori. For hende er der her kun tale om kulturforskellige ideer, dvs. modeller om sygdom og kur. Hun kan dermed ikke gøre rede for, hvordan heksemodellen faktisk *kan* være en mere sand model for kategoriale problemer hos Nyole, end f.eks. vore psyoterapeutiske modeller. Hendes argumentation bliver sårbar over for en eventuel påstand om, at f.eks. psykoanalytiske forklaringsmodeller ikke bare er alternative, men også mere sande end hekseri-modellerne.

Paiken (86) f.eks. søger at give en psykoanalytisk forklaring på hekseriet blandt franske bønder i nutiden (beskrevet af Hastrup 86)¹², dvs. forstår deres hekserier som neurotiske symptomer. Magisk tænkning, siger han, er udtryk for primærprocesserne (løse associationskæder, rebusagtige billedforestillinger samt fortætninger og forskydninger). Man føler sig forhekset, når man oplever en serie af ulykker, som man ikke forstår, er magtesløs overfor, og »som enhver, der udsættes for traumatiserende overbelastning, trækker den forheksede sig tilbage fra den utålelige virkelighed og søger sikkerhed i en indre verden.« (Paiken 86: 164). Den neurotiske reaktionsmåde, der frembringer hekserisymptomerne, er en ». . . mindre realitetsbetonet . . . at søge tilflugt til en mere barnlig oplevelses- og tænkemåde. Betrædes denne vej, vil ubevidste, tidligere fortrængte forestillinger, affekter og konflikter manifestere sig. Den forheksede mister helt eller delvist sin realitetstestning, og primærprocesserne tager overhånd.« (samme sted: 165).

Videre siger han, at afhekseren ». . . ved at pege på en heks, fritager den forheksede for et personligt ansvar for sine ulykker . . . Dermed bliver den forheksede fastlåst i magisk tænkning og potentielt sårbar over for nye forhekselser . . . afhekseren bliver uindskrænket magtfuld. Den forheksede kender ikke sig selv bedre end før og er ikke bedre stillet.« (samme sted: 165f). Den psykoanalytiske behandling derimod giver klienten mulighed for *a*) at spore eventuelle ubevidste motiver til at *frembringe* ulykkesserien: ». . . f.eks. som udtryk for et masochistisk behov, som behov for straf og soning, som indirekte aggressivt angreb på familien.« (samme sted: 166) - *b*) at frigøre sig fra overføringsforhold til terapeuten.

Den kommentar, der i nærværende sammenhæng presser sig på, er, at den psykoanalytiske model og behandling først og fremmest gælder i psyko-centriske kulturer, dvs. nær 0-punktet (og nedad) i Douglas-diagrammet. Hos de franske bønder er det *muligt*, at fraværet af bevidste og kommunikable konfliktløsninger skyldes fortrængninger og således kan udgøre et behandlings-tema for psykoanalysen. Men det er ikke muligt, når vi befinder os langt fra 0-punktet, hvor fraværet ikke skyldes fortrængning, men kategoriale mang-

ler slet og ret.

Det er rigtigt, at afhekseren eller shamanen (i kulturer langt fra 0-pkt. i Douglas-diagrammet) hverken frembringer indsigt eller selvstændighed. Men det er der heller ingen grund til eller behov for. Tværtimod ville det være antiterapeutisk i pågældende kultur og modvirke, at klienten atter kunne re-moraliseres, som Frank ville sige, dvs. genoptages i pågældende kulturs betydningsunivers. Der ville her hos os være tale om antiterapeutisk overføring/modoverføring, hvis klient/terapeutforholdet antog en sådan shamanistisk form (og det er, hvad vi desværre ser i mange af de alternative behandlingsformer). Men man begår en kategorifejl og forveksler psyko-centriske båndstrukturer med sociocentriske, hvis man patologiserer forholdet mellem shamanen og hans klient. Behandlingsalliancen baserer sig på pågældende kulturs reale båndkategorier. Bemærk f.eks. at mens der i vore dage intet odiøst er i, at vi giver en klient et knus, så var det ganske utænkeligt og reelt antiterapeutisk på Freuds tid. Misforhold mellem terapeut og klient kan være et spørgsmål om kulturforskelle i hhv. terapeutens og klientens psykemodeller og disses opfattelse af, hvad der er sundt og sygt. Men misforholdet kan også skyldes terapeutens manglende evne til på det kategoriale niveau at indtage klientens perspektiv og indstille sig på de reale båndstrukturer, som er psykefrembringende og -helsende i klientens kultur.

Lad os se nærmere på den mulige kategorifejl mht. primærprocesserne. Det, som *ser ud* til at være »primærprocesser«, først og fremmest betydningsglidninger og billedsprog, er ikke nødvendigvis »primærprocesser« i psykoanalytisk forstand, dvs. kritisable/behandlingstrængende fortrængte umodne procesninger af infantilt traumatisk materiale. Elsass (86) har på overbevisende måde demonstreret, hvordan en tænkemåde, der *ligner* det, vi i vores kultur ville karakterisere som en formel tankeforstyrrelse, er en af de vigtigste overlevelselsesmekanismer i et kulturfolks psykologi - her Archuaco- og Kogi-indianerne i Columbia. Deres rammevæv (formet som et kvadrat med dets to diagonaler) bruges som billede på mange ting: Den udgør et landkort for det område, de bor i, den er et billede på den menneskelige anatomi, den er et billede på de vigtigste ceremonier, vævning er et billede på, hvordan mennesket tænker (»tankevæv«), og vævning er endelig et billede på samleje. Indianerne kan f.eks. sige: ». . . man tænker godt, mens man væver, altså væver man sine tanker, og at man derfor kan se på en persons tøj, hvad han tænker« (Elsass 86: 41). Formelt præget af fusion og betydningsglidninger - men netop ». . . ikke af helt samme art som de formelle tankeforstyrrelser, som karakteriserer vore psykotiske patienter. Arhuaco-indianernes tænkning udgør et systematisk og kollektivt system, som alle indianerne forstår og bruger på samme måde. Vore psykotiske patienter er derimod præget af en privat tænkning, hvis systematik ikke deles af resten af samfundets medlemmer« (samme sted: 42).

Primærprocestænkning, herunder magisk tænkning, er altså ikke uden videre neurotisk/psykotisk. Imidlertid får Elsass ikke helt klart sagt, hvad der

er det afgørende. Det er ikke bare et spørgsmål om kollektivitet. (For det første bliver den gale måske normal, men ikke rask af at blive spærret inde sammen med andre gale på et hospital. For det andet: vi bliver ikke gale af alene at tænke formelt forstyrret: i kreative processer trækker vi i høj grad på primærprocesser, jvf. Arieti 76). Afgørende er, hvilken psykekategori primærprocesserne er indlejret i og initieret/reguleret af. Neurose/psykose kan der kun være tale om, hvis disse former for primær betydningssætning er i smertefuld konflikt med mere begrebsprægede former for konativ/kognitiv/refleksiv betydningssætning. Der er ingen konflikt (neurose eller psykose) der, hvor a) primærprocesserne initieres voluntært, eller hvor disse højere former for betydningssætning kategorialt ikke eksisterer.

Sammenfattende kan vi sige, at kulturpsykologiens objektformat genstandsmæssiggør en kulturs personbestemmelser som en position eller et knudepunkt i det sociale netværk, der - bl. a. - tegnes af henholdsvis den sociale struktur og begrebslige/scenariske orden. Det er dette formats opgave at beskrive de kulturspecifikke praksisformer og undersøge de lovmæssigheder, der frembringer dem. Endvidere må den som opgave have at klarlægge de bevægelser og lovmæssigheder i samspillet mellem praksisudkast og grundscenarier, der henholdsvis *fører bort fra* og *henimod* virksomhedsformer, der frembringer personer, der bærer personligheder i den psykologiske forstand, hvori vi almindeligvis forstår personlighed. Hvor, hvornår og hvordan udskilles indersidens perspektiv fra ydersidens.

5. Kulturpsykologiens perspektiv på personlighedskategorien

Kulturpsykologiens subjektformat: Som vi har set, så findes og fandtes der kulturer, hvor personer ikke er og var sådan, som vi kender dem, og som ikke kan være eller kunne være bærere af den form for personlighed, som vi kender den. I det efterfølgende vil jeg først og fremmest koncentrere mig om personligheder knyttet til praksisformer, der i Douglas-diagrammet ligger nær nul. Det er her, psykologiske imperativer begynder at dukke op i de kulturelle grundscenarier, og det er her, personlighedspsykologien i det format, vi genkender den, bliver en meningsfuld videnskab. Her er den reale personlighedskategori kendetegnet ved, at de refleksive betydningdannelse udskiller sig fra de konative og kognitive i og med, at personlighedskategorien bliver til ved kulturelle fordringer om refleksivt regulerende kapaciteter i virksomheden.

A. Personlighed - element og system. Personlighed bestemmes som et betydningssystem. Der er et gensidigt spejlingsforhold mellem den struktur, der er i betydningssystemet, og den struktur der er i betydningselementerne. Jeg har i bogen om terapeutiske metaforer (Bertelsen 87) foreslået et begreb om *indstilling*. Det kan her defineres som begrebet om den side ved personligheden, der vedrører betydningernes konative side. Den side ved personligheden, der svarer til betydningernes kognitive side, kalder vi for *erkendel-*

sen. Den side ved personligheden, der svarer til betydningernes refleksive side, foreslår jeg, at vi tilsvarende kalder for *selvet*.

Selvet er en term, der har været og bliver brugt til en mangfoldighed af begreber. I hovedsagen har selvet enten stået for det samlede mønster af træk og egenskaber, der gør et menneske til en personlighed, eller har stået for det samlede mønster i en persons fænomenologiske selvoplevelse. Det er fordi, vi allerede har reserveret termen personlighed til helheden/betydningssystemet, at jeg foreslår begrebet om selvet som et begreb om den side ved personligheden, der dannes af betydningernes refleksivitet.

Refleksivitet bestemmes, *før* vi medinddrager det fænomenologiske udtryk herfor - det vi i det daglige ville kalde for »selvbevidsthed«, »selvopfattelse«, selvindsigt« o.s.v. Selvet er sådan bestemt ikke bare fænomenologisk selvrepræsentation, men netop en bestemt måde at be-tyde sig selv på.

B. Personligheden - udtryk og indhold. Vi skal nu se på forholdet mellem personlighedens indhold og udtryk. Udtrykket for personligheden som sådan, dvs. for betydningssystemet, kalder vi for oplevelsen, den livshistoriske fortælling. De personlige grundscenarier kan betragtes som fastfrosne tværsnit i en sådan fortælling - og omvendt er fortællingen en dynamisk tilblivende udfoldelse af sådanne scenarier. Disse oplevelsessystemer består af udtrykselementer, som jeg har kaldt for *aktanter*. (Bertelsen, Boisen, Falk & Hem 85, Bertelsen 87a, Bertelsen 87b). Aktanten er den *deskriptive enhed* for udtrykket. Den svarer til betydningen som forklaringsenhed. For at forklare hvordan en aktant er en oplevelsesenhed, vil jeg referere til Tom Sawyers eventyr: Tom skal som straf male tante Pollys plankeværk og forestiller sig/frygter, hvordan Ben Rogers vil drille ham med, at han ikke kan komme med ned til floden og bade.

Hvad vi ser her, er for det første, at oplevelsen har en perspektivposition, som er det »jeg«, hvorfra oplevelsen udgår, og den har en genstandsposition, som er de oplevelsesmæssige genstande (plankeværket, floden, Ben osv.), som står over for dette »jeg«. Disse to positioner udfyldes konkret fænomenologisk af *figurer*, in casu Tom og Ben, men det kunne ligeså godt have været mere abstrakte figurer, som hvis f.eks. Tom havde funderet over sin *elendighed* og tante Pollys *straf* - i så tilfælde ville det have været straffen, der havde været den fænomenologiske figur, der udfylder genstandspositionen. Figurerne er de fænomenologiske udtryk for kognitionerne. Disse to positioner er gensidigt forbundet og bestemt ved hinanden via den måde, som Tom i sin oplevelse indretter sig over for Ben, og omvendt den måde som Ben indretter sig over for Tom. Jeg taler her om oplevelsens indrettethed, eller *retning*, som er det fænomenologiske udtryk for konationerne. Endvidere ser vi, hvad der svarer til en refleksiv struktur. Toms perspektivposition over Ben er ikke en hvilken som helst, men den hvori han har forestillet sig sit møde med Ben. Der er en oplevelse inde i oplevelsen, og den består i sig selv af en forbundethed af perspektiv- og genstandsposition fol-

det ind i den perspektivposition, der udfyldes af figuren Tom. Jeg taler her om oplevelsens *foldning* ind i sig selv, hvilket er det fænomenologiske udtryk for refleksiviteten.

Ved en aktant forstår jeg en sådan forbundethed, hvor perspektiv- og genstandsposition gensidig bestemmer hinanden. Som vi ser, har en sådan aktant også en tresidet struktur: retningssiden, figursiden og foldningssiden svarende til betydningselementernes tresidede struktur.

Hermed har vi fået færdiggjort en taxonomi for personligheden, der langs sin ene dimension har forskellen mellem betydningselementer og betydningssystemer, og langs sin anden dimension har forskellen mellem betydningssudtryk og betydningssindhold (som svarer til, at vi indtager henholdsvis et deskriptivt og et forklarende perspektiv).

Personligheden

udtryk/ beskrivelse	AKTANT	PERSONLIGE OPLEVELSER & FORTÆLLINGER
	struktur: retning figur foldning	struktur: scenario
indhold/ forklaring	BETYDNINGSELEMENT	BETYDNINGSELEMENT
	struktur: konation kognition refleksion	struktur: indstilling erkendelse selvet
	element	system

6. Resume

Man kan mene, at jeg lægger for stor vægt på *kulturforskelle* og overser, hvad Løgstrup kalder for suveræne livsyttringer: psykiske elementarkategorier bundet til enhver form for menneskelig virksomhed som sådan - f.eks. ømhed og separationsangst. Ikke desto mindre vil jeg fastholde det som central pointe, at disse er indordnet i kulturforskellige former for personlighedsstrukturer og systemer. Min ømhed over for min lille datter er den samme som Hektors ømhed over hans lille søn, da han står på Trojas mure - men min ømhed er ganske givet formateret af og indlejret i en anden form for kærlighedsbånd end Hektors. De to børn har sikkert også separationsangsten som fælles elementært psykedannende moment/kapacitet - men i det ene tilfælde indlejres den i en tilblivende *personlighedsstruktur* og i det andet tilfælde i en tilblivende *personstruktur*.

Iflg. Hastrup (86) er det antropologiens opgave at kortlægge andre kulturers virkelighedsopfattelse, menneskenes måde at opleve, tænke og fortolke på. Dvs: kortlægge den kulturelle diskurs og oversætte den til meningsfyldt

sprog. Erkendelsesinteressen må være at forstå diskursen som den bedste måde, pågældende mennesker har til at omtale de ting, som ellers ikke ville kunne omtales. »Kun ved at tage disse fortolkninger for pålydende, dvs. anerkende eventuelle anderledesheders systematiske meningsfuldhed kan vi begribe de diskurser, som mennesker kan være fanget i.« (s. 31). Hekseri og psykiatri refererer f.eks. » . . . til forskellige diskurser om de »samme« fænomener . . . er . . . udtryk for to forskellige rationaliteter, og to forskellige kausalitetsopfattelser . . . « (samme sted: 29f).

Diskurs er altså lig modeller. Det vil sige, at de med modellerne intimt forbundne kategorier ikke inddrages af Hastrup i antropologiens genstandsfelt. Uden denne sondring mellem model og kategori og uden at eksplicite-re, hvornår modellerne er alternative genspejlinger af samme kategori, og hvornår de er genspejlinger af hver sin kategori, tror jeg ikke, det bliver let for Hastrup at forsvare/forklare sin position mht. til diskursernes kulturrelative ligeværdighed. Det bliver svært f.eks. at vurdere Paikens (se ovenfor) forsøg på at forklare hendes materiale med en psykoanalytisk rationalitet, der netop *ikke* vil tage heksemodellen for pålydende, og som ikke ser den psykoanalytiske model og heksemodellen som ligeværdige. Min kommentar er: *hvis* de franske bønders hekserier tilhører samme kategori som psykoanalysens temaer i øvrigt, så er det ganske rigtigt at »oversætte« hekserimodellerne til psykoanalytisk sprog, hvis man vil bevæge sig fra det nyttige til det sande (se afsnit 1). Men *hvis* hekserierne tilhører andre kategorier end psykoanalysens, så udgør heksemodellen og den psykoanalytiske tolkningsmodel ikke mere ligeværdige eller konkurrerende alternativer. Heksemodellen er her bedre, ikke bare i nyttig men også i sand forstand.

III. Metaforiske operationer

1. Metaforiske betydningsdannelser

Vi har nu på forskellig måde set, at det er afgørende vigtigt at kunne sondre mellem indhold og udtryk. Tilsvarende må vi sondre mellem form-ligheder, dvs. analogier, der vedrører udtryks- eller formplanet, og metaforer, der vedrører indholdsplanet. Metaforer vedrører fundamentale forhold i vores betydningssætning, begrebsdannelse og erkendelse.

Richards (36) var den første, der pegede på, at en metafor ikke er et ord, men en *to-leddet operation*. Metaforen »mennesker er som ulve« kan formelt noteres sådan: *A er som B*. Det er ikke *B (ulve)*, der er metaforen, men hele det udtryk, hvori vi på een gang siger noget om ulve og mennesker. Metaforen er en operation af formen $B \rightsquigarrow A$, hvor leddet *B (ulve)* opererer på leddet *A (mennesker)* og giver det en bestemt betydning.

Black (62, 80) har videreføret denne opfattelse af metaforer til, hvad der kaldes for *interaktionshypotesen* om metaforer, der siger, at metaforer ikke blot er æstetisk billedtale, der lige så godt kunne oversættes til or-

dentligt/literalt sprog, men er egentlige begrebsdannende operationer: i metaforen *A er som B* er leddet *B* en skabelon, der får os til at se (be-tyde) leddet *A* på en bestemt måde. Selv om mennesker og ulve er forskellige objekter, så får selve den metaforiske operation os til at udfinde en betydningsmæssig lighed. *Ulve*, som vi for eksemplets skyld kan sige blandt andet har betydningen, »rovgriske og glubske flokdyr der overfalder alt og alle«, kommer til at betydningssætte *mennesker* på en bestemt måde, nemlig som »hensynsløs i deres jagt på profit«. På den anden side er det i forhold til bestemte træk og egenskaber ved mennesket, at vi fokuserer på netop disse betydninger af ulve - der i øvrigt godt kan være usande. Formelt noteret har vi altså $B \rightsquigarrow A$.

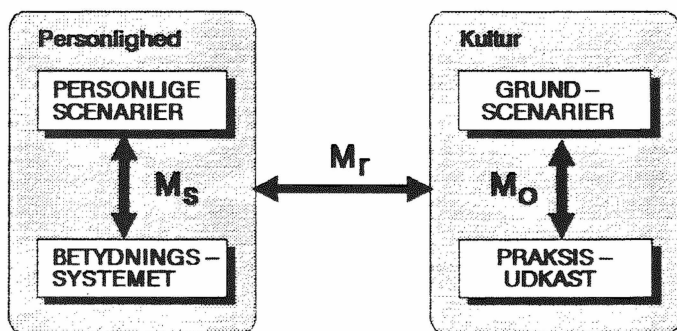
Med den terminologi, som jeg har foreslået i bogen »Terapeutiske metaforer« (Bertelsen 87b), kan vi i metaforen *A er som B* ($B \rightsquigarrow A$) kalde *A* for den betydede og *B* for betyderen (og som sagt går betydningssætningen også den modsatte vej). Interaktionsmodellen af metaforer siger dermed, at i denne metaforiske operation er betyderen *B* den betydning ved objektet *B*, som indgår i om- eller ny-betydningen af den betydede *B*.

Jeg har endvidere forsøgt at vise, hvordan vi i et virksomhedsteoretisk perspektiv kan bestemme metaforer alene ved hjælp af de grundbegreber, der knytter sig til virksomhedens makrostruktur. Min hovedpointe er, at metaforer er betydningsmæssige operationer, der kan bestemmes *uafhængig af og før* vi medinddrager sproget som betydningsbærende medium. Den metaforiske operation knytter sig til den virksomme genstandsmæssiggørelse og betydningdannelse som sådan.

Alment kan en metaforisk operation defineres som to genstandsforskellige betydningdannende operationer, der involveres medbestemmende i hinanden: Genstandsmæssiggørelsen af et objekt i den ene operation er skabelon for genstandsmæssiggørelsen af et objekt i den anden operation. Som når et primitivt menneske måske har flækket en knogle med en sten for *at få marven ud* af den og bagefter har slået på en flintesten for *at få redskabet ud* af den: i een forstand betydningssættes knogle og sten her som det samme, i og med de regulerer samme art af operation og genstandsmæssiggørelse.

Forskellen på en betydning og en metafor er, at en betydning er et aspekt ved een virksomhed; metaforen er et aspekt ved to virksomheder, der involveres medbestemmende og genspejlende (formaterende) i hinanden - hvorved der dannes en ny betydning!

I foregående afsnit fik vi fremstillet følgende sammenhænge mellem kultur og psyke:

For det første har vi virksomhedsperspektivet som sådan. Her er metaforen en reelt opererende metafor, der realiserer den betydningdannelse, der finder sted i selve forbundetheden mellem individ og omgivelser. Lad os kalde dem for *reale metaforer* (M_r). For det andet har vi metaformerne, når vi ser dem i indersidens perspektiv - det er de metaforer, der indgår i dannelsen af betydning**indersiderne**. Lad os kalde dem for *subjektmetaformerne* (M_s). For det tredje er der de metaforer, der indgår i dannelsen af betydning**sydersiderne** - lad os kalde dem for *objektmetaformerne* (M_o).

I hver af disse metaforiske perspektiver finder vi følgende former for metaforer:

1. *Den udtryksgivende metafor*: Hvis metaforen »mennesker er som ulve« får et lys til at gå op for mig, i den forstand at jeg nu har fået sat ord på den måde, som jeg allerede har betydet mine medmennesker i og med min forholden mig til dem, så vil jeg kalde den for en *udtryksgivende metafor*. En udtryksgivende metafor danner et fænomenologisk udtryk, en klar forestilling om, og et fortællingsmæssigt/sprogligt udtryk for en virksomhed, der allerede finder sted og en betydning, der allerede eksisterer.

Ortony (75) har beskrevet tre slags udtryksgivende funktioner for metaforer: a) Metaforer anvendes til at udtrykke et indhold, der kun vanskeligt lader sig udtrykke i gængs/literalt sprog. b) Endvidere anvendes metaforer i »fortætningsøjemed« til at give et kort udtryk for et komplekst betydning-indhold (»kærlighed er som en rød, rød rose«). c) Og endelig anvendes metaforer til at anskueliggøre fænomenologiske træk ved oplevelsen. Fainsilber & Ortony (87) har undersøgt den første og sidste af disse funktioner mht. i interviewsituationer genkaldte emotionelle oplevelser. De har fundet god støtte for u-udtrykelighedsantagelsen: folk tenderer til at bruge metaforiske udtryk, når de skal fortælle, hvad de følte i en situation, til forskel fra det litterale sprog de anvender, når de fortæller om, hvordan de handlede i situationen. Endvidere har de fundet nogen støtte for en hypotese afledt af anskuelighedsantagelsen: folk tenderer til at bruge almindeligt litteralt

sprog, når de refererede situationer er af lav intensitet - men når emotionerne »fylder meget« i oplevelsen og er af høj intensitet tenderer folk til at bruge metaforiske udtryk for at kunne gengive oplevelsen heraf.

Den udtryksgivende metafor fungerer ikke direkte betydningsdannende. Det gør derimod den næste metafortype.

2 a. Den betydningsdannende metafor - uden udtryk: Den betydningsdannende metafor opererer direkte på betydningsdannelsen - den skaber betydninger, men derimod ikke nødvendigvis fænomenologiske/sproglige udtryk herfor. Metaforen »mennesker er som ulve« kan f.eks. godt tænkes at være helt usproglig, dvs. ikke båret af ord men alene af forholdemåder, af virksomheder: Vi kan forestille os, at den erfaring et primitivt menneske har gjort sig med ulve, den forholdemåde og virksomhed han har udviklet i forhold til dem, indgår i den virksomhed han udvikler over for nabostammen, og den måde han betydningssetter den på. Og omvendt: ulveflokkens betydningssættes som en fjendtlig nabostamme.

Et kendt eksempel af Freud demonstrerer i udviklings-psykologisk sammenhæng, hvad jeg vil kalde for en praktisk opererende metafor uden involveret sprogligt udtryk: Et barn på 1 1/2 år kaster alle små genstande langt væk i et hjørne af værelset, under sengen o.s.v. - samtidig siger det med et udtryk af interesse og tilfredshed et langstrakt o-o-o-o, som man er enig om betyder »borte«. Efterhånden går det op for Freud, at barnet bruger alle sine legesager på denne måde til at lege »borte« med. En dag ser Freud, at barnet har en træspole bundet i et stykke snor. Barnet kaster træspolen ind over sengekanten, så den forsvinder ud af syne, og det siger »o-o-o-o«, hvorefter det trækker i snoren, så træspolen igen kommer ud af sengen, hvorefter det fornøjet siger »da« - som man er enig om betyder »her«. Den komplette leg er altså borte-tittit. Freud ser denne leg som en iscenesættelse af moderens forsvinden og genkomst. I legen muliggøres en ekstra dimension, nemlig at den passive venten på moderen forvandles til aktiv handlen over for træspolen.

Her vil vi sige, at de to situationer/handlinger bliver til gensidige betydningsdannende skabeloner for hinanden. Træspolesituationen bliver i lyset af mor-situationen til betyderen, der rummer kvaliteter (nemlig en omvendt af aktiv/passivforholdet), der opererer på og virker betydningsdannende på mor-situationen. Dermed får mor-situationen et andet betydningsindhold mht. aktiv/passivforholdene. Med andre ord: de to situationer er forbundet med hinanden i form af en (praktisk og nonsproglig) betydningsdannende metaforisk operation.¹³

2 b. Den betydningsdannende metafor - med udtryk: Vi kan tænke os den indremissionske præst, der forsøger at lære sine konfirmander noget om menneskeheden ved at forklare dem, at menneskeheden er som et ulvekobbel. For så vidt denne metafor er vellykket, så vil konfirmanderne betyde-

nings sætte andre på en ny måde og forholde sig til dem, som var de ulve (i missionærens betydning af mennesker og ulve). Her indgår fænomenologiske/sproglige udtryk i operationen.

Som omtalt i foregående afsnit har Elsass beskrevet, hvordan sydamerikanske indianere bruger vævning i, hvad vi her kalder en real metaforisk operation: ». . . når en mand væver et stykke tøj, organiserer han symbolsk sine personlige følelser og sin sociale eksistens. Kogierne har en metafor, der siger: »En mands tanker er lige som tråde, væveprocessen er ligesom tankeprocessen«. Kogierne forklarer: »At væve er at tænke. Når man fører tråden igennem væven, så væver man en masse tanker; man tænker på ens arbejde, ens familie, ens naboer, på alt. På en måde er tøjjet, vi væver, ligesom vore tanker«. (86: 38). Væven og tøjjet/psyken er her udtryksmedier, der gensidigt indgår i betydningssætningen af hinanden.

3 a. Den refleksive metafor - uden udtryk: Refleksivitet er den særlige form for virksomhed, som individet retter mod sig selv, og dermed den følgende betydningssætning af egen virksomhed og egen måde at forholde sig til omverden og andre mennesker på.

Lad os se på den skitse, som Jaynes (76) giver af den fylogenetiske udvikling af »selvbevidstheden«, der illustrerer, hvad jeg mener med en refleksiv metafor, der opererer uden nødvendigvis at involvere sproglige udtryk. I den første fase af bevidsthedens udvikling har mennesket ikke nogen egentlig selvbevidsthed. Bevidsthed består af registrering og betydningssætning af ydre begivenheder. I Illiaden refererer ordet »thumos« simpelthen til de synlige tegn på ophidselse og kampklarhed, en kriger kan iagttage hos en anden kriger (spænder musklerne, rødmer i huden, indtager aggressive attituder osv.). Betydningen af »thumos« er her helt konkret bundet til denne bestemte perciperede situation. Jeg fristes til at sige: bundet til den helt konkrete kropslige *stilling*, som den anden kriger indtager.

I bevidsthedens anden fase internaliseres dette. »Thumos« refererer nu til den agitation, krigeren kan mærke hos sig selv, og de attituder han bruger, når han selv har en krigerisk forholden sig til andre. Men stadig er betydningen konkret bundet til netop denne situation og denne kropslige tilstand. Betydningen er bundet til den konkrete kropslige position, som krigeren *ind-stiller* sig med.

Først i bevidsthedens tredje fylogenetiske fase sker der det afgørende, at betydningen »thumos« ophæves fra at være en konkretbundet betydning af sensomotorisk agitation til at være en decentreret almen betegnelse for en *grund* til et ydre handlemønster. Vi ser, hvordan en betydning af ydre handlemønstre har opereret og er kommet til at skabe en betydningsside i form af en indre handlingsinitierende og regulerende sindstilstand. Krigeren kan nu sige til sig selv, eller begrunde sine attituder over for andre, ved at sige: »jeg gør sådan, fordi jeg er krigerisk«. Han har nu fået dannet en betydningsside i form af en *indstilling*, i den betydning af ordet som jeg

har præsenteret ovenfor.

En refleksiv metafor er en metafor, hvor et sæt af betydere opererer på betydningsundersiden og danner den psykologiske betydning af »mig«.

3 b. Den refleksive metafor - med udtryk: Den refleksive metafor kan også operere via de sproglige udtryk. Lad os tænke os, at den indremissionske præst fra før er på hjemmebesøg og tordner over for den stakkels konfirmand, at han ikke er andet end en ussel synder, en ulv i fåreklæder, og at han gør allerbedst i så hurtigt som muligt at søge hjælp hos Jesus. Hvis det lykkes præsten at komme igennem med det, så har han iværksat en metaforisk operation hos den unge, der som konsekvens har, at denne har fået en ny/forandret måde at forholde sig til sig selv på og at betydningssætte sig selv på. Det kan godt være, at præsten først og fremmest kommer igennem med det budskab, fordi konfirmanden allerede er vokset op i et indremissionsk miljø og egentlig allerede har lært at forholde sig sådan til sig selv. I dette tilfælde fungerer metaforen blot som en udtryksgivende refleksiv metafor, der sætter fænomenologiske forestillinger og ord på betydninger, der allerede er givet.

Indtil nu har jeg kun bestemt metaforiske operationer ved betydninger som sådan. Som vi har set i artiklens første afsnit, er betydninger imidlertid selv tre-sidede strukturer, bestående af konative, kognitive og refleksive betydninger. Svarende hertil kan vi sondre mellem den konative, den kognitive og den refleksive metaforiske operation og mellem, hvordan disse kan være ordnet i forhold til hinanden i en forgrunds-baggrundslogik. Det eksempel, Jaynes giver på en selvbevidsthedsdannende metafor (»thumos«), er således en metaforisk operation, der har den konative betydningssætning (»indstillingen«) i forgrund i et (arkaisk) betydningsunivers, hvor egentlige refleksive betydningsdannelser næppe endnu er/kan blive udskilt som konationsfrie og træde i forgrund.

På grundlag af denne gennemgang af metaforer i virksomhedsteoriens perspektiv vil jeg bestemme *metaforik* som læren om metaforiske operationer - og her knyttet til den særlige teoridel i virksomhedsteorien (*semantikken*), der som genstand har de fundamentale betydningsdannelser.

2. Metaforiske personlighedsdannelser - fylogenetisk set

Jaynes (76) har vakt en vis opmærksomhed med sin bog om dannelsen af den moderne bevidsthed ved at forklare den som en fundamental metaforisk dannelse. Det er en ide, som jeg i det store og hele kan tilslutte mig. Samtidig er der dog en række uklarheder i Jaynes projekt, som vi skal se nærmere på. (Af pladshensyn må jeg forudsætte et kendskab til Jaynes).

Hos Jaynes er selvet den betydede, der opstår, når de ydre handlingsregulativer, de kognitive imperativer opererer metaforisk på/i individets bevidsthed. Derved opstår den indre struktur, der kan overtage de funktioner, som førhen de ydre regulativer varetog.

Lad os først se på objektformatet i denne skitse. Min væsentligste indvending vil være, at det langt fra er tilstrækkeligt at forstå betingelserne for tilblivelsen af det moderne menneskes psykologi som sammenbrud i gudekongeadministrationsen som følge af et samspil mellem naturkatastrofer, befolkningsvækst og folkevandringer. Hele det nok så centrale moment, der har med udviklingen af produktmåden at gøre, er fraværende i Jaynes projekt. Jaynes projekt er en naturaliserende katastrofeteori, der forklarer bevidsthedens dannelse som en nødvendig evolutionær krise-reaktion på et sammenbrud og ikke som hængende sammen med faktiske kulturhistoriske/produktionsmåde-mæssige innovationer. Klix (80) har givet en positiv redegørelse for sammenhænge mellem den samfundsmæssige/kulturelle udvikling og de (kognitive) kapaciteter, der viser os, hvordan menneskene faktisk selv i deres virksomhed frembringer de historiske spring, som irreversibelt bærer såvel kultur som psyke fremad. I bedste fald rummer Jaynes projekt en skitse af, hvordan de socialadministrative og normative sider af kulturens praksisformer (netop omkring afstanden til centralmagten og bestræbelserne på at overkomme denne afstand ved hjælp af kommunikationsmedierne/skriften som bærer af lovttekster m.m.) kan tænkes at operere på den refleksive side af betydningsstrukturen.

Projektets mangler i objektformatet kommer allerklarest til udtryk i dets begreb om kognitive imperativer og den kortslutning, der foretages, når der siges, at disse metaforisk opererer på bevidsthedens refleksive struktur. Det kognitive imperativ er kun et element ved siden af, hvad vi kunne kalde henholdsvis det konative og det refleksive imperativ. Det, som Jaynes kalder kognitive imperativer, svarer snarere til det, som jeg kalder for de refleksive imperativer - faktisk siger Jaynes ikke ret meget om den kognitive kapacitetsudvikling.

Vi kan spore konsekvenserne af disse mangler, når vi ser på projektets subjektformat. Jaynes begreb om selvet er et begreb om det, som jeg ville kalde for det fænomenologiske udtryk for den refleksive personlighedsdel - altså et begreb om det, vi i daglig tale kalder »selvbevidsthed«. Det er med andre ord et nok så snævert og ensidigt begreb om personligheden og dens handlingsregulativer - men: selvfølgelig i god overensstemmelse med, at Jaynes jo også kun tager de socialadministrative sider af den kulturelle praksis op i objektformatet.

Det hænger også sammen med en anden mangel hos Jaynes, nemlig den helt elementære sondring mellem udtryk og indhold på indersiden og kulturens udtryk/grundscenarier og indhold/praksisudkast på ydersiden. Ifølge den model, jeg har skitseret, kortslutter Jaynes mellem (de administrative/normative) kulturmønstre på ydersiden og så de personlige fænomenologiske narrativer (»selvbevidstheden«) på indersiden. Fuldt udfoldet så hidrører metaforernes betydere dels fra kulturens udtryk og dels fra dens indhold, og de opererer derfor i to forskellige psykologiske lag: personlighedens system af betydningsstrukturer og de personlige narrativer. Alt i alt: det som

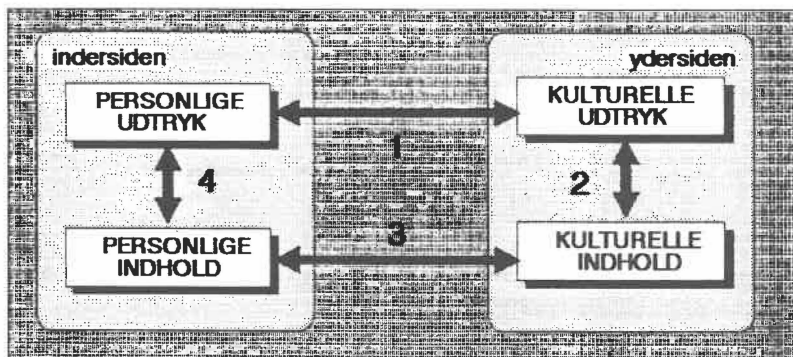
Jaynes forstår ved selvet/bevidstheden er kun en enkelt side ved personlighedens fænomenologiske udtryks- og fortællingsstruktur og derfor ikke en god kandidat til et begreb om det moderne menneskes samlede initierings-systemer og handlingsregulerende systemer.

3. Metaforikken som forklaringsystem

Lad os nu foretage følgende opsummering af metaforikken som forklarings-systemer:

I hovedtilfældet har vi forbundetheden mellem kultur og psyke som en metafor. Ser vi individerne som blivende til ved kulturen, så er kulturen den betydende og individet den betydede (kulturen som en skabelon for personlighedsdannelsen). Ser vi kulturen som frembragt af individerne, så er individerne de betydende og kulturen den betydede (personligheden som skabelon for kulturen).

Dette hovedtilfælde kan differentieres 1) Operativ forbundethed mellem den kulturelle og den personlige fortælling. 2) Operativ forbundethed mellem kulturens betydningsindhold og personlighedens betydningsindhold. 3) I objektformatet (på ydersiden) den metaforiske forbundethed mellem den kulturelle grundfortælling og det kulturelle indhold. 4) I subjektformatet (på indersiden) har vi den metaforiske forbundethed mellem personlighedens udtryk og indhold.

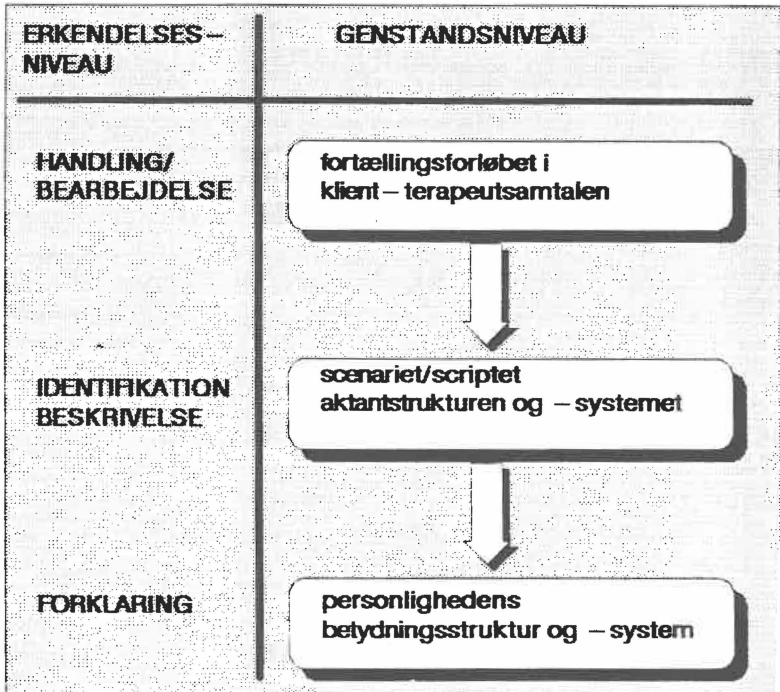

Enhver af disse former for metaforisk forbundethed er genstand for metaforikken.

Metaforikken giver et bud på, hvordan vi metodisk kan bære os ad med at forstå psykemodeller, der er anderledes (end vores). Vi må her sondre mellem forskellige erkendelsesmæssige/hermeneutiske niveauer. Umiddelbart har vi den faktiske handling: samtalen f.eks. mellem shamanen og hans klient. På det næste niveau identificeres og beskrives de fænomenologiske bevægelser, der udgør/frembringer psykemodellerne ved hjælp af de deskriptive enheder og redskaber. Og til sidst forklares disse ved at identificere

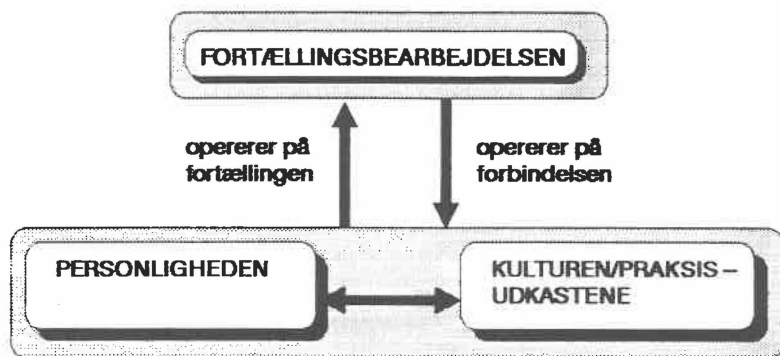
re betydningssystemerne og betydningdannelsernes lovmæssigheder ved forklaringsenhederne.

NARRATIV ANALYSEMODEL

Metaforikken er den teoridel i virksomhedsteorien, der kan rumme vore begreber om, hvorfor/hvordan den fænomenologiske fortællingsbearbejdelse bibringer forståelse for modellerne/kategorierne, og hvordan den kan være terapeutisk virksom uden nødvendigvis at rumme et tolkningsmoment. Dvs. 1) uden at fremhæve/verbalisere henholdsvis betydningysidersiderne, praksisformerne, og 2) uden at fremhæve/verbalisere betydningundersiderne, personlighedens betydningssystemer.

Metaforikken er det forklaringsperspektiv, der giver os følgende dobbelt-perspektiv på fortællingsbearbejdelse. *På den ene side* er fortællingen i sit fænomenologiske konkrete format et metaforisk udtryk for klientens betydninger (med disses inder- og ydersider). *På den anden side* opererer fortællingsforløbet omvendt metaforisk på personlighedens betydningsstrukturer og -systemer, og det vil sige: Det metaforisk arbejdende scenario opererer på klientens konkrete tilværelses-realiserende forbindelser og herunder hans bidrag til praksisformerne/kulturen.

Hos Douglas hedder det om hekse: » . . . heksens natur antyder noget om det samfunds natur, som tager den alvorligt . . . et nøjagtigt portræt af det heksetroende sociale system. I sådanne små og enkle strukturer med ringe roledifferentiering er teknikker for distancering, regulering og forsoning kun lidt udviklet. Hekselæren bruges som idiom for kontrol, siden den hefter skylden for ulykker på urostiftere og afvigere« (86: 133f).

I Afrika er heksemetaforen i kategorial forstand forskellig fra vore betydningdannelse. Whyte (86. Se også artiklens afsnit 2) har beskrevet hekseriet hos Nyole-folket i det østlige Uganda. Her går klienten, når han fornemmer misforhold i sin tilværelse, til sandsigerens hytte, hvor der udspinder sig en dialog, hvori misforholdet udbredes: »Som regel blev sygdommens og symptomernes karakter hurtigt fastslået, og dialogen gik over til at dreje sig om det, som for Nyole var diagnosens egentlige spørgsmål, nemlig forstyrrelse i de sociale og åndelige relationer, som havde forårsaget sygdommen.« (s. 73). Endvidere skriver hun: »Diskussionerne i sandsigerens hytte er ofte meget vidtspændende. Der er en gennemgang af konflikter, forpligtelser, forventninger, folks motivationer samt hvilke ritualer der er udført eller undladt. For at finde frem til, hvilken person eller ånd som har fremkaldt lidelsen (og der kan ofte være flere involverede), er det nødvendigt at betragte den syge i vedkommendes totale sociale og åndelige sammenhæng.« (s. 69). Og længere fremme skriver hun: »På en måde er det, der foregår i en sandsigerhytte hos Nyole en analyse, nemlig en analyse af sociale relationer og motiver, som bliver gjort bevidste og explicitte under konsultationsprocessen . . . hos os opnås indsigt ved at se indad. For Nyole består indsigt i at se udad, mod de personer og ånder med hvilke ens liv er uadskilleligt forbundet.« (s. 71).

De objektmetaforiske operationer finder sted på kultursiden - dvs. i ydersidens perspektiv - som denne kulturs grundfortællinger om livet og dets misforhold mht. hekse og hekseri. De realmetaforiske operationer er alment betydende operationer, hvor kulturens grundfortællinger og praksisudkast betydningsætter omverdenen som sådan: kosmos' genstandsmæs-

siggøres i onde og farlige realkategorier. Specielt opererer realmetaforerne på menneskene: der frembringes reale psyke-kategorier i form af hekse- og forhekselsesbetydninger. Objektmetaforerne er de overindividuelle betydningssætninger, der opererer i den gensidige betydningssættende forbundethed mellem de hekseriprægede praksisudkast og hekseiscenesættelserne i grundfortællingerne. Subjektmetaforerne er de gensidige operationer mellem de metaforisk frembragte psyke-kategorier og psykemodellerne i form af de personlige livshistoriske fortællinger og iscenesættelser. Heksetroen - eller paratheden til at formulere sine misforhold i heksemodeller - er her ikke bare et spørgsmål om spøjs terminologi, men er en nøje afspejling af reale psyke-kategorier, der igen er nøje forbundet med kulturens praksisudkast.

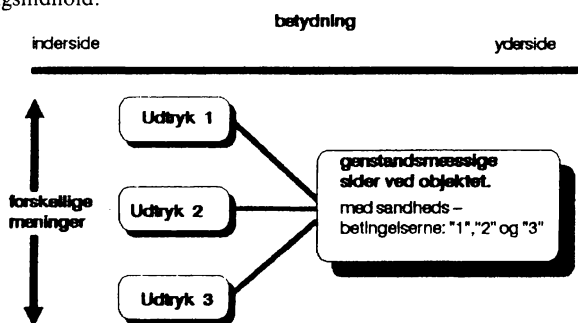
Dialogen er en bearbejdelse af de forskellige hekseaktanter i et hekse-scenario. Derved opnår klienten dels indsigt i de betydningsmæssige misforhold, der aktuelt præger hans personlighed og tilværelse, og som er blevet be-tydede metaforisk af og i de konflikter, misundelser, konkurrencer, tabuer, kort sagt forheksede sociale båndstrukturer han har forviklet sig i/er blevet viklet ind i. Dels kan bearbejdelsen af hekse-scenariet og hekseaktanterne på den anden side operere metaforisk betydningssdannende og det vil sige åbnende på klientens betydningssystem - fremfor at føle sig udgrænset og mystificeret kan han tage aktiv del i hekseriet. Gennem den betydning-mæssige og realmetaforiske bearbejdelse (gen-)åbnes hans virksomhed i forhold til hans kulturs orden og båndstrukturer.

NOTER

1. Jeg takker Lars Hem, Jens Mammen og Søren Willert for gode diskussioner og kommentarer i forbindelse med et tidligere udkast til artiklen.
2. Jvf. Bertelsen & Hem 86. Her sonderer vi mellem forskellige erkendelsesmæssige niveauer svarende til forskellige ontologiske niveauer. Det *kollektive handlingsrepertoire* (eller praksisudkast) består af det almene fælles sæt af handlebegreber som en kultur historisk og samfundsmæssigt har frembragt. De *pragmatisk operante modeller* består af handlebegreber, der først og fremmest er nyttige (ikke nødvendigvis sande), og som fastholder objekterne ved deres behandlelighed. De *teoretisk operante modeller* består af teoretisk operante begreber, der fastholder objekterne ved anskuelige udtryk for de almene lovmæssigheder. *Egentlige teorier* består af teoretiske begreber, der er/skal være sande (ikke nødvendigvis nyttige), og som fastholder objekterne ved deres almene lovmæssigheder (Mht. personmodeller og psykemodeller - se Bertelsen & Hem 1987).
3. Begrebet om realkategori skal sondres fra: a) »naturlige« kategorier, som er en aristotelisk forestilling om, at vore erkendelseskategorier udgøres af en essentiel naturlig orden - og at vore klassificeringer blot følger dem, naturen een gang for alle har sat. Endvidere sondres fra: b) forstandskategorier som er en rationalistisk forestilling om, at der i vores forstand apriorisk er givet kategorier, hvormed vi erkender omverdenen.
4. Med »inderside/yderside« anvender jeg den samme terminologi, som Katzenelson (85) har anvendt til at sondre mellem forskellige moralformer (»moralens yderside/

inderside«). Katzenelsons begreb om moralens inder side henviser til, at vi som mennesker altid allerede er givet i forbundetheden med hinanden. Heraf udspringer de grundlæggende handle- og opleveformer, som han identificerer som det, Løgstrup har kaldt for suveræne livsyttringer. Er vi grundlæggende gensidigt værende og tilblyvende, er vi også først og fremmest åbne, tillidsfulde og kærlige. Moralens inder side er med disse egenskaber et universelt, a-historisk og tværkulturelt antropologisk karakteristikon ved mennesket. Som sådan er moralens inder side indiskutabel. Moralens yder side henviser til på grundlag af forbundetheden og de suveræne livsyttringer historisk udviklede og kulturspecifikke handle- og oplevelsesformer, f.eks. storsindethed, barmhjertighed, sagtmodighed, ejegodhed. Disse former kan variere fra kultur til kultur, de kan vælges og vrages, de kan diskuteres. Det er med de suveræne livsyttringers indbyggede krav om gensidighed, at man bliver til som personer for hinanden og forstår hinanden som sådan.

- En sansekategori er en kategori af genstande i verden, der er defineret ved (af virksomheden genstandgjort ved) sensoriske kriterier. Det er med det, vi populært kalder vore sanser (øjne, ører . . .) eller for den sags skyld redskabs- og instrumentbevæbnede sanser, at vi kan forbinde os med og kategorisere tingene som sansekategorier. Denne kapacitet har vi til fælles med dyrene. En udvalgskategori er en kategori af genstande i verden, der er defineret ved (af virksomheden genstandsmæssiggjort ved) konkrete menneskelige, og det vil sige samfundsmæssige og historiske forbindelser - dvs. hvor vores sociale eller historiske menneskelige båndstrukturer indgår som væsentligt led i kategoriseringen eller betydningsdannelsen. Denne kapacitet er særegen for mennesker.
- I traditionen fra Frege sondres der imellem *mening* og *betydning*. Et udtryks betydning er det objekt, som udtrykket står for/refererer til. Et udtryks mening er den måde, som denne betydning er fastlagt på. Mening er lig den måde, som man identificerer dette objekt på og knytter som sådan an til betingelserne for, at udtrykket er sandt. Forskellige udtryk som f.eks. »aftenstjerne« og »morgenstjerne« har samme betydning (Venus), men forskellig mening: man bruger forskellige former for identifikation; man ved simpelthen noget forskelligt om objektet med hver af disse udtryks meningsindhold.

Jeg går her ud over Freges bestemmelser ved at indføre sondringen mellem *genstand* og *objekt*. Med vore erkendehandlinger (dvs. betydende virksomheder) genstandsmæssiggør vi objektet på forskellig måde. Vi knytter an til forskellige sæt af sandhedsbetingelser og frembringer dermed forskellige genstandsmæssige sider ved objektet, dvs. forskellige (objekt)kategorier. I netop den forstand har vi med forskellige betydninger at gøre. Og i den forstand skal betydning snarere opfattes som en *betydende proces* end som en statisk reference. Man kan sige det sådan, at meninger er betydningsidentificerende og -udvælgende, og at betydninger er meningskonstituerende og -realiserende.

Betydningsydersiderne er disse forskellige (objekt)kategorier, og de består af de forskellige genstandsmæssige sider ved objektet. I og med at disse kategorier opstår i vores virksomhed, opstår også de tilsvarende *betydningsindersider*, (subjekt)kategorier eller: *psykekategorier*. Disse består af de forskellige meningsstrukturer og -systemer, som er de forskellige vidensformer/psykiske processer, hvormed vi initierer og regulerer vore virksomheder. Dette punkt kræver dog en specifik psykologisk/fagvidenskabelig behandling, som der ikke er plads til her, hvorfor der også i artiklen kun tales om betydninger (og ikke også om meninger).

Mit begreb om betydninger er anderledes end Leontjevs. Her defineres en betydning som knyttet alene til kognitionerne, mens jeg definerer betydninger i tilknytning til virksomhedens makrostruktur som et hele. Da moderne samfundsmæssig virksomhed *blandt andet* indeholder såvel kognitive som konative momenter, er det også for mig at se mest rigtigt at sige, at kognitionerne og konationerne er strukturelle elementer i betydningerne. Bemærk i øvrigt, jeg i denne artikel ikke foretager uddifferentieringen af mening fra betydning.

Begreberne om *virksomhedens makrostruktur* er den taxonomiske anvisning til, hvordan vi skal indordne de forskellige begreber om menneskelige processer i forhold til hinanden. Makrostrukturen er hierarkisk. Ser vi den ovenfra og ned, får vi en ordning af de grundprocesser, der *realiserer* virksomheden. En virksomhed knytter forbindelsen mellem individ og tilværelse og er et system af virksomhedsrealiserende *handlinger*. En handling knytter forbindelsen mellem individ og bevidstgjorte *mål* (tilværelsen er sådan set et overordnet system af mål) og er et system af handlingsrealiserende *operationer*. Operationer knytter forbindelsen mellem individ og *betingelser* (et mål er sådan set et overordnet system af betingelser). Ser vi den nedenfra og op, så ser vi, hvordan processerne indordnes under hinanden: operationer er de kapaciteter, der indordnes under og får deres stil af handlingssystemet - handlinger er de kapaciteter, der indordnes under og stilsættes af virksomhedssystemet.

Hos Leontjev (77) bestemmes virksomhed ikke i forhold til tilværelsen men til *motiv*. Imidlertid kan det umiddelbart virke forvirrende (og er vist først og fremmest polemisk sigtet mod en dualistisk opfattelse af motiver som noget »indre«). For mig bliver det i makrostrukturelle sammenhænge mere klart at sige, at virksomhed er den proces, der knytter et gensidigt genspejlende forhold mellem individ og et stykke tilværelse. Og: den overordnede *grund* til en virksomhed, motivet, er at etablere eller omforme dette stykke tilværelse. Grunden til handlinger er tilsvarende målene, og grundene til operationer er betingelserne.

Betydningsniveauer: Betydninger er ordnet *af/i* virksomhedens makrostruktur. Betydningsydersiden, genstanden, er ordnet i niveauer: tilværelse, mål og betingelser som altså hver for sig udgør forskellige betydningsniveauer indordnet i hinanden. I inderensidens perspektiv har vi de tilsvarende makrostrukturelle niveauer. Da vi endnu ikke er nået til det realvidenskabelige perspektiv, der konkretiserer, hvilke inder-sideprocesser der på hvert niveau er tale om, så skal vi i nedenstående skema blot med anførselstegn markere, at processerne på hvert niveau selvsagt er en genspejling af ydersidens genstandsniveauer (- og omvendt):

<i>betydningsindersidens makroniveauer</i>		<i>betydningsydersidens makroniveauer</i>
»tilværelsen«	–	VIRKSOMHED – tilværelse
»målene«	–	HANDLINGER – mål
»betingelserne«	–	OPERATIONER – betingelser

7. »Individ« henviser ikke til en sondring mellem natur og kultur eller til »før-samfundsmæssige menneske«, hvilket jo er en selvmodsigelse. Begrebet refererer derimod til en filosofisk antropologisk abstraktion fra det konkrete.

8. Sondringen mellem person og personlighed har følgende sigte: For det første skal begrebet om person udskilles fra f.eks. et sociologisk begreb om rolle - hvilket er det samme som at sige, at realvidenskaben psykologi adskiller sig fra realvidenskaben sociologi ved at have et andet genstandsfelt. For det andet skal man i realvidenskaben psykologi sondre mellem dens objektformat: f.eks. socialpsykologi der har personer som genstand, og dens subjektformat: som f.eks. samtalebaseret klinisk psykologi der har personlighedens som genstand.
9. Jvf. Fog 86, Hem 87a, 87b, 1987c.
10. Douglas definerer kosmologi på den ene side som levende kategorier og på den anden side som hele universets »iscenesættelse«. Hun skelner altså ikke tilstrækkeligt klart mellem indhold og udtryk - eller: mellem praksisudkast på den ene side og på den anden side de fænomenologiske og tingsligt bårerede udtryk, som jeg tilsammen kalder for kulturens grundscenarier.
11. Med denne tværstilling af numinøs orden og praksisudkastenes magt- og socialstrukturer i Douglas-diagrammet markeres en pointe, som også Ingemann Nielsen (85) har fremhævet, nemlig at »... det hellige med dets uafviselige værdikvalitet ikke kan reduceres til sociologiske og historiske fænomener« (s. 424). Men det er en dårlig ide at opfatte etisk/æstetiske fascinationsformer i den fænomenologiske oplevelse som noget »numinøst«, der står i modsætning til vores »teknologiske« bevidsthed og »... som noget helt anderledes, der ligger uden for den menneskelige livsverden, og som på ustandselig nye og uforudsigelige måder bryder ind i livsverdenen og giver den ny værdi og ny virkeligheds karakter« (sammesteds: 424). Tværtimod! I kulturer nær 0-pkt. i Douglasdiagrammet er sådanne fænomenologiske etisk/æstetiske oplevelseskapaciteter og forståelsesformer ophævet fra at være kultisk magi og gudetro til at være egentlige psykologiske kapaciteter snævert forbundet til dette, at vi kan forbinde os med hinanden i indersidens perspektiv.

Udvinglingen væk fra den kultiske magi og (over-)tro er ikke, som Ingemann Nielsen (og med ham mange andre alternativt søgende i disse tider) mener et udtryk for et kulturelt sammenbrud - men er udtryk for et egentligt kulturelt og kapacitært spring! - Og netop etisk/æstetisk virksomhed, som f.eks. fantasierejser kan være en måde, hvorpå vi lærer at bruge disse *vore* nye kapaciteter. I øvrigt har Prigogine & Stengers (85) med deres bog om den nye pagt mellem mennesket og universet vist, hvordan den teknovidenskabelige forståelse ikke principielt står i modsætning til en etisk/æstetisk forbundethed med naturen. Den nye videnskab åbner tværtimod op for en genfortryllelse af verden. Men som Peter Kemp skrev i en anmeldelse af bogen: man kan »... frygte, at den vil blive misforstået af begejstrede læsere, der tror, at fysikken nu kan bevise, at universet er levende« (Politiken) eller endog numinøst.

Jeg har for nyligt foretaget en singlecase-undersøgelse, der viser, at et almindeligt ungt menneskes udviklingsproces i vores kultur kan indtegnes som en proces i Douglasdiagrammet, der i mindre grad/slet ikke svinger vertikalt (dvs. uden større numinøse/ideosynkratisk kategorisering af omverdenen) og med noget større udsving horisontalt: Endnu med modsætningsfyldte virksomheder, der svinger mellem den noget arrogante/grandiose bestræbelse på at overordne sig andre og underspillende/gegner underlæggen sig andre.
12. Hastrup (86) gennemgår et antropologisk arbejde angående hekseri i moderne tid i det vestlige Frankrig: Favret-Saada, J.: *Deadly Words. Witchcraft in the Bocage*«. 1980. Cambridge University Press.
13. Det var læsningen af Lorenzer (86), der bragte dette eksempel i erindringen igen. Glædeligt overraskende ligger hans definition af symboler tæt op af min definition af metaforer: »Den ene scene - med moderen - bliver repræsenteret af den anden scene -garntriiselegen . . . Der dannes et symbol, i og med en scene forbindes med en anden. Den ene scene »betyder« den anden; den ene scene giver den anden form. Tilsammen og kun tilsammen danner de et symbol« (s. 55).

LITTERATUR

- ARIETI, S. (1976): *Creativity. The magic synthesis*. New York.
- BERTELSEN, P. (1987a): *Beskrivelsen af oplevelsesorienteret drømmeterapi. Scenario-modellen*. Psykologisk Skriftserie Aarhus. Vol. 12,4.
- BERTELSEN, P. (1987b): *Terapeutiske metaforer. Psykoterapi i virksomhedsteoriens perspektiv*. København. Dansk Psykologisk forlag.
- BERTELSEN, P., BOISEN, G., FALK, T., HEM, L. (1985): *Model for analyse af terapeutiske processer. Bind I*. Psykologisk Skriftserie Aarhus. Vol. 10,8.
- BERTELSEN, P. & HEM, L. (1986): En overordnet forskningsmodel. *Psyke & Logos, 1*, 109-151.
- BERTELSEN, P. & HEM, L. (1987). Om begrebet: Klientens model af verden. *Psyke & Logos, 2*.
- BLACK, M. (1962): *Models and Metaphors*. New York.
- CARRITHERS, M. (1985): An alternative social history of the self. I: Carrithers, M., Collins, S., Lukes, S. *The category of the person*. USA.
- DOUGLAS, M. (1975): *Naturlige Symboler*. Viborg.
- ELSASS, P. (1986): Kultur og tænkemåde. I: Elsass, P., Hastrup, K. (eds.) *Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi*. Viborg.
- ENGELSTED, N. (1984): *Springet fra dyr til menneske*. København.
- FAINSILBER, L. & ORTONY, A. (1987): Metaphorical uses of language in the expression of emotions. I: *Metaphor and symbolic activity. 2 (4)*. 239-250.
- FAVAZZA, R.A., OMAN, M. (198): Overview: Foundations of cultural psychiatry.
- FOG, J. (1986): Adskilt i forbundethed. *Psyke & Logos, 1*, 86-108.
- FRANK, J.D. (1961): *Persuasion and Healing*. Baltimore.
- GRANT, M. (1962): *Myths of the Greeks and Romans*. New York.
- GENDLIN, E.T. (1962): *Experiencing and the creation of meaning*. New York.
- HASTRUP, K. (1986): Hekseri og psykiatri. I: Elsass, P., Hastrup, K. (eds.) *Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi*. Viborg.
- HEM, L. (1980): *Empiriproblemet. I & II*. København.
- HEM, L. (1987a): *Drøm og psykoterapi. Teoretiske og metodiske problemer i undersøgelsen af drømme ved hjælp af psykoterapi*. Forelæsningsmanuskript.
- HEM, L. (1987b): *Psychotherapy as a research tool. Reflections on research in dreams*. Lecture at the Perugia-symposium on qualitative methods.
- HEM, L. (1987c): *En note om personlighedsbegrebet i psykoterapi og diagnostik*. (Upubl. manus. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet).
- HOLLIS, M. (1985): Of mask and men. I: Carrithers, M., Collins, S., Lukes, S. (eds.) *The category of the person*. USA.
- JAYNES, J. (1976): *The Origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind*. USA.
- KARPATSCHOF, B., KATZENELSON, B., OLSEN, S.E. (1982): Introducerende bemærkninger om refleksivitet. *Psyke & Logos, 2*, 199-210.
- KATZENELSON, B. (1982): Refleksivitet og personlighed. *Psyke & Logos, 2*, 225-238.
- KATZENELSON, B. (1985): Moralens inderside. *Psyke & Logos, 2*, 354-377.
- KLEIBER, D. & STADLER, M. (1982): Emotionale und kognitive Handlungsregulation. I: v. Quekelberghe, R. & v. Eickels, N. *Handlungstheorien, Tätigkeitstheori und Psychotherapie*. Germany.
- KLIX, F. (1983): *Erwachendes Denken*. Berlin.
- LEONTJEV, A. (1983): *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. Moskva.
- LORENZER, A. (1986): Tiefenhermeneutische Kulturanalyse. I: Lorenzer, A. (ed.) *Kulturanalyse*. Frankfurt.
- LUKES, S. (1985): Conclusions. I: Carrithers, M., Collins, S., Lukes, S. (eds.) *The category of the person*. USA.

- MAMMEN, J. (1983): *Den menneskelige sans*. København.
- MAMMEN, J. (1986): Erkendelse som objektrelation. *Psyke & Logos*, 1, 178-202.
- MAUSS, M. (1985): A category of the human mind: the notion of person; the self. I: Carrithers, M., Collins, S., Lukes, S. (eds.) *The category of the person*. USA.
- NIELSEN, T. INGEMANN (1985): Ethos, Psyke og Numen. *Psyke & Logos*, 2, 418-432.
- ORTONY, A. (1975): Why metaphors are necessary and not just nice. *Educational Theory*, 25, 45-53.
- PAIKEN, H. (1986): Sygdom, sundhed, liv og død. I: Elsass, P., Hastrup, K. (eds.) *Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi*. Viborg.
- POULSEN, H. (1986): Konationer. *Psyke & Logos*, 2, 289-317.
- PRIGOGINE, I. & STENGERS, I. (1985): *Den nye pagt mellem mennesket og universet*. Danmark.
- RAMLØV, K. (1986): Sygdomsbegrebets begrænsninger. I: Elsass, P., Hastrup, K. (eds.) *Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi*. Viborg.
- RICHARDS, I.A. (1936): *The philosophy of rhetoric*. Oxford.
- RICOEUR, P. (1973): Hvad er en tekst: forklare og forstå. I: Ricoeur, P. *Filosofiens kilder*. København.
- SCHULTZ, E. (1986): Intentionalitet. *Psyke & Logos*, 2, 340-355.
- SJØRSLEV, P. (1986): Ritual og terapi. I: Elsass, P., Hastrup, K. (eds.) *Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi*. Viborg.
- SPENCE, P.D. (1982): *Narrative thruth and historical thruth*. New York.
- TAYLOR, C. (1985): The person. I: Carrithers, M., Collins, S., Lukes, S. (eds.) *The category of the person*. USA.
- TOGEBY, O. (1977): *Om sprog*. København.
- WHYTE, S.R. (1986): Dialog og diagnose. I: Elsass, P., Hastrup, K. (eds.) *Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi*. Viborg.